

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar

En kartläggning i
Göteborg, Malmö och Stockholm
2017–2018

Del I

Sammanfattning av den kvalitativa och den kvantitativa
delstudien i Göteborg

Rúna í Baianstovu, Sofia Strid, Hanna Cinthio, Emmie Särnstedt
& Jan-Magnus Enele

Städernas förord

Denna rapport är resultatet av ett 2-årigt samarbete mellan Stockholm stad, Göteborg stad och Malmö stad. Tillsammans vill de tre städerna motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Städerna har därför gett Örebro universitet i uppdrag att genomföra en kartläggning som undersöker våldets karaktär och omfattning. Totalt har över 230 personer medverkat i olika former av intervjuer och ca 6 000 elever i årskurs 9 svarat på en enkät.

Syftet med kartläggningen är att få ett kunskapsunderlag för att förebygga och förhindra hedersrelaterat våld och förtryck samt säkra att de som är utsatta eller använder våld får adekvata insatser. Städernas förhoppning är att den kunskap som framkommer i studien ska bidra till att alla invånare kan leva ett liv fritt från våld och förtryck.

Städerna vill tacka alla som bidragit till studien: Tack till forskarna för arbetet och för ett omfattande kunskapsunderlag. Tack till alla ni som bidragit med era berättelser, både yrkesverksamma och ni från det civila samhället. Vi vill också tacka alla personer som bidragit med era personliga erfarenheter och ungdomar som svarat på enkäten. Utan er - ingen studie. Tack också till alla er som på ett eller annat sätt bidragit med kunskap, synpunkter och input längs vägen.

Göteborgs stad, Malmö stad & Stockholms stad

Forskarnas förord och sammanfattning av delstudierna

Denna kartläggning är ett uppdrag från Stockholm, Göteborg och Malmö stad. Syftet har varit att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Stockholm, Göteborg och Malmö med ett intersektionellt perspektiv. Den består av två delar, en kvalitativ intervjustudie och en kvantitativ enkätstudie. Undersökningen grundar sig på en omfattande datainsamling genom kvalitativa och kvantitativa metoder. Resultat och slutsatser för båda delstudierna sammanfattas i rapportens Del I.

I *den kvalitativa datainsamlingen* har 235 nyckelpersoner med djupgående kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck intervjuats i 95 öppna, omfattande intervjuer. Några har kunskap utifrån sitt arbete där de möter människor som utsätts för våld och förtryck eller utifrån engagemang i föreningar. Andra har kunskap på grund av egen utsatthet för våld och förtryck och några utifrån båda positioner. Resultatet av denna undersökning presenteras i rapportens Del II.¹

I *den kvantitativa datainsamlingen* har sammanlagt 6002 ungdomar i städernas årkurs nio besvarat en enkät om relationer, begränsningar och olika former av utsatthet i hemmet, skolan, och på fritiden. Bredden av kunskapsinhämtningen gör studien unik på området hedersrelaterat våld och förtryck. Resultatet av denna undersökning presenteras i rapportens Del III.²

Det sammantagna resultatet av kartläggningen visar att människor med olika könsöverskridande identiteter eller uttryck, etniska tillhörigheter, religiösa trosuppfattningar, funktionsnedsättningar, sexuell läggning, ålder, socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist lever med en allvarlig våldsutsatthet och under normer som förtrycker och begränsar dem. Majoriteten av dem är inte beredda att söka stöd eller hjälp, till stor del för att de själva, trots sin utsatthet, inte ser behovet, men också för att de har dåliga erfarenheter sedan tidigare, tror att de inte ska bli förstådda, eller är rädda för att skada sina familjer.

Förtroendet för organisationer som arbetar med hedersproblematik ter sig oroväckande lågt i den berörda målgruppen. I resultaten framkommer att utsattheten är något lägre än vad tidigare

¹Baianstovu, R., Cinthio, H., Särnstedt, E. & Strid, S. (2018) *Heder. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Del II: Redovisning av den kvalitativa delstudien i Stockholm, Göteborg och Malmö stad*. Storstädernas kartläggning 2017–2018. Stockholm, Göteborg och Malmö: Stockholm, Göteborg och Malmö stad.

²Strid, S., Enelo, J-M., Cinthio, H., & Baianstovu, R. (2018a) *Heder. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Del III: Redovisning av den kvantitativa delstudien i Stockholm*. Storstädernas kartläggning 2017–2018. Stockholm: Stockholm stad.

Strid, S., Enelo, J-M., Cinthio, H., & Baianstovu, R. (2018b) *Heder. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Del III: Redovisning av den kvantitativa delstudien i Göteborg*. Storstädernas kartläggning 2017–2018. Göteborg: Göteborg stad.

Strid, S., Enelo, J-M., Cinthio, H., & Baianstovu, R. (2018c) *Heder. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar. Del III: Redovisning av den kvantitativa delstudien i Malmö*. Storstädernas kartläggning 2017–2018. Malmö: Malmö stad.

studier har visat, men också att ungdomar som bryter köns- och heteronormer och pojkar är utsatta i högre utsträckning än tidigare studier visat, både för begränsningar och för fysiskt och sexuellt våld.

Kartläggningen visar också att sociala mönster som uttrycks i religiösa och kulturella övertygelser, socioekonomisk marginalisering, migrationsrelaterad problematik, psykisk ohälsa och missbruk har betydelse för olika former av våld i hederskontexter. Tidigare forskning har visat att våldsfrekvensen är påfallande hög i dessa kontexter vilket bekräftas i vår studie, men vi ser också att bara delar av hederskontexters våldsutövning motiveras av heder då även mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer är vanligt förekommande.

En central slutsats är därför att våld som förekommer i hederskontexter inte nödvändigtvis är strukturerat av hedersnormer. Det förändrar inte de våldsutsattas hjälpbehov som är detsamma. Många av de intervjuade, men inte alla, har blivit svikna av sina egna familjer och därefter av myndigheterna. Det finns också de som fått god hjälp och materialet ger inblick i hjälpprocesser som varit konstruktiva såtillvida att våldsutsatta genomgått processer mot ett liv de är nöjda med.

Dock har många av de våldsutsatta axlat ett stort ansvar, både i vardagliga och akuta situationer av hedersrelaterat våld och förtryck. Yrkesverksamma visar ett stort engagemang, men de uppfattar och hanterar problematiken på radikalt olika sätt. Det är av stor vikt att alla insatser är individuellt anpassade och likvärdiga och har varje enskild persons specifika behov och resurser i centrum.

Det är studiens huvudsakliga resultat att graden av ekonomisk, politisk, religiös, social och kulturell slutenhet respektive öppenhet mellan familjer och sociala grupper och andra sociala grupper, har avgörande betydelse för förekomsten av våld i allmänhet och för hedersrelaterat våld och förtryck. Begreppen *inneslutenhet* och *mobilitet* beskriver detta.

Tack

Vi vill tacka de människor som under det gångna årets arbete med kartläggningen delat med sig av sina erfarenheter av och kunskaper om det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets insatser, såväl de som själva har erfarenhet av livet i en hederskontext som de som arbetar med dessa frågor.

Tack till er som visat oss förtroende genom att förmedla kontakt till dem som har egen erfarenhet av livet i en hederskontext och till er som självmant anmält intresse.

Tack till referensgrupperna i Stockholm, Göteborg och Malmö som tålmodigt mött våra ofärdiga förslag med konstruktiva förslag till förbättringar.

Tack också till Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad som gett oss förtroendet att genomföra kartläggningen, särskilt Malin Torberger, Karin de Bruin, Marie Haesert, Helen Arfvidsson, Klas Forsberg, Jeanette Stål och Margot Olsson. Varmt tack för gott samarbete.

Ur ett forskningsperspektiv har studien genomförts på mycket kort tid, därför hoppas vi få möjlighet att ge texten en sista bearbetning inom kort. Vi ser också fram emot att så småningom genomföra förnyade analyser av det stora material som insamlats.

Örebro universitet, 7 november 2018

Rúna í Baianstovu & Sofia Strid

Val av forskare och forskarnas insatser

Uppdraget har varit fördelat på ett flertal forskare varav Sara Högdin, Halmstad Högskola inledningsvis var huvudansvarig för den kvantitativa delstudien. Rúna í Baianstovu, Örebro universitet har varit huvudansvarig för den kvalitativa delstudien genom hela kartläggningen. Därutöver har Rúna í Baianstovu, Örebro Universitet ansvarat för helheten och uppdragets genomförande, redovisningen av resultatet, samt varit kontaktperson till Uppdragsgivarna.

Utförarna – till en början Högskolan i Halmstad och Örebro universitet, sedan enbart den senare - har inbjudit ytterligare forskare som kan bistå med mer specialinriktad kompetens så att en intersektionell ansats kunnat säkerställas. Forskarteamet har varit sammansatt av kompetenser som motiverats av delstudiernas metodologiska karaktär och bestått av forskare med kompetens på den kvantitativa respektive den kvalitativa forskningens område. Forskarna är väl förtrodda med det aktuella problemområdet, men har delvis olika erfarenheter som spänner över olika samhällsvetenskapliga discipliner och fält (se bilaga 2).

Till den kvalitativa delstudien har knutits forskare som har särskild kompetens på området hedersrelaterat våld och förtryck. Dessa är Hanna Cinthio, tidigare doktorand vid Malmö Högskola, Hans Knutagård, lektor i socialt arbete vid Göteborgs universitet, Sofia Strid, docent och lektor i statskunskap vid Örebro universitet samt Emmie Särnstedt, MA i genusvetenskap.

Under tiden som den kvantitativa delstudien leddes av Sara Högdin, 2018-08-01 till 2018-11-31, bestod forskargruppen av forskare som tidigare har genomfört kvantitativa studier på området och även har erfarenhet av kvalitativ forskning. Dessa är Astrid Schlytter, docent i rättssociologi vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet, Devin Rexvid, doktor i socialt arbete och Mariet Ghadimi, doktorand i socialt arbete vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet. När Sara och hennes forskarteam avslutade sitt engagemang i början av december 2018 beslutade städerna att anlita Sofia Strid, docent i genusvetenskap och Jan-Magnus Enelo, doktor och lektor i sociologi, båda vid Örebro universitet. Dessa två forskare tog vid i analysen av det kvantitativa materialet 2018-06-01.

Bytet av forskare i kvantstudien har inneburit flera svårigheter i arbetet som dels berör tiden (slutredovisningen har försenats) och dels själva arbetsprocessen. Det är helt enkelt svårt att analysera någon annans enkät, beroende på att man inte själv har konstruerat de variabler som ligger till grund för frågorna och därför inte känner till deras uppbyggnad. Uppdragets ursprungliga kvantitativa projektledare och projektmedlemmar kontaktades i syfte att skaffa information om teamets analyskarta, det vill säga kodning av variabler, operationaliseringsalternativ och analys av enkäten och dess resultat, men någon sådan fanns dock inte att tillgå. Det ursprungliga kvantteamet avböjde vidare förfrågningar om att läsa, diskutera och kommentera resultat och uppgav sjukdom och arbetsbelastning som skäl.

De enskilda forskarnas insatser

Studiens design: Uppdragsgivaren samt Sara Högdin och Rúna í Baianstovu.

Konstruktion av enkät och intervjuguiderna: Intervjuguiderna har konstruerats av Rúna í Baianstovu med stöd av Hanna Cinthio, Hans Knutagård och Emmie Särnstedt. Enkäten har konstruerats av Sara Högdin och Mariet Ghadimi med stöd av My Bodell (forskningsassistent), Devin Rexvid och Astrid Schlytter.

Insamling av datamaterial: Intervjuerna har genomförts av Hans Knutagård och Emmie Särnstedt i Göteborg, Hanna Cinthio i Malmö och Rúna í Baianstovu i Stockholm. Enkäten har insamlats av Sara Högdin och Elektra på Fryshuset i Göteborg, CMA Research Group³ i Malmö och My Bodell i Stockholm.

Analysarbete: Analyserna av det kvalitativa materialet har genomförts av Rúna í Baianstovu, Hanna Cinthio och Emmie Särnstedt. Materialet har transkriberats av Viktor Hedermo och Anita Alahäivälä (forskningsassistenter). Sofia Strid har kommenterat de inledande analyserna och text. Enkäten har analyserats av Sofia Strid och Jan-Magnus Enelo med stöd av Hanna Cinthio och Rúna í Baianstovu.

Skrivande: Resultatredovisningen av den kvalitativa studien har skrivits av Rúna í Baianstovu, Hanna Cinthio och Emmie Särnstedt. Den kvantitativa studien har skrivits av Sofia Strid med stöd av Hanna Cinthio.

Samordning: Arbetet har samordnats av uppdragsgivarna och Rúna í Baianstovu genom regelbundna träffar i en arbetsgrupp.

³CMA Research Group arbetar med CTS som är en förkortning för *Community That Cares*. CTC är ett vetenskapligt grundat system som går i linje med Malmökommissionens rekommendationer för en socialt hållbar stad. Arbetet går ut på att skapa goda och trygga uppväxtvillkor för barn och unga.

Innehåll

1 Uppdrag	13
Syfte och frågeställningar	14
En sammansatt metod	14
Disposition av Del I	15
2 Sammanfattning av den kvalitativa delstudien	17
Våldets variationer	17
Grupper med behov av särskilt stöd	19
Våldets omfattning och arenor	21
Hedersstrukturens socioekonomiska dimensioner	22
Livet inom och bortom hederskontexten	23
Konflikter, stereotyper och diskriminering	25
Verksamheters handlingsutrymme och utsattas behov	28
Det omstridda familjearbetet	30
Tillitens betydelse i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck	33
Några av det hedersrelaterade våldets rättsliga aspekter	34
3 Sammanfattningar av den kvantitativa delstudien	37
Teoretiska och analytiska kriterier	37
Utsatta och deras villkor	38
Utsattas inställning till stöd och hjälp	40
Utsattas socialisation	41
Sexualitet och relationer	42
Vardagspraktiker	43
Våldspraktiker	44
Resultatsammanfattning	45
4 Slutsatser	49
Det intersektionella perspektivets bidrag till kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck	49
1 Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?	49
2 I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?	51
3 I vilka olika sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?	53
4 Vilka utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?	54
5 Vilka följder får det hedersrelaterade våldet och förtrycket för enskilda?	57
6 Vilka utmaningar finns i gränsdragningen mellan olika former av våld och förtryck?	58
7 Vilka erfarenheter har de utsatta av samhällets hjälpinsatser?	60

8 Hur uppfattar det offentliga och civilsamhällets aktörer sitt eget och andras handlingsutrymme i arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck?	62
5 Rekommendationer	67
Allmänt för all verksamhet	67
Förebyggande insatser	67
Fritidsverksamhet	67
Kunskapsutveckling	68
Lag om stöd till vissa funktionshindrade (LSS)	68
Samverkan	68
Skola	68
Socialtjänst	69

1 Uppdrag

Uppdragsgivarna, Stockholms stad, Göteborgs stad och Malmö stad, har identifierat ett behov av att genomföra en gemensam kartläggning och analys av hedersrelaterat våld och förtryck. Målet är att få en tydlig bild av omfattningen av det hedersrelaterade våldets och förtryckets utbredning i de tre städerna, samt dess karaktär. Kartläggningens resultat kommer att utgöra underlag i uppdragsgivarnas fortsatta utveckling av arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck (bilaga 1).

Utgångspunkten för uppdraget är att “hedersrelaterat våld och förtryck är en komplex samhällsfråga” och ett kunskapsområde som präglas av flera olika perspektiv. Att det finns flera olika perspektiv på en fråga är i grunden viktigt och fruktbart så länge som kommunikationen mellan perspektiven är dialogisk och demokratiskt vägled. När så inte är fallet kan olikheterna försvåra såväl kunskapsinhämtning som arbetet med förebyggande insatser (bilaga 1; NCK 2016).

Uppfattningen om att hedersrelaterat våld och förtryck enbart handlar om heteronormativa relationer mellan könen leder till att många barn och ungas utsatthet inte uppmärksammas. Det beskrivs bland annat hur arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryckfortfarande präglas av bilden av att den utsatta är en heterosexuell flicka eller ung kvinna. Personer med funktionsnedsättningar, pojkar och män, ensamkommande barn och unga, samt hbtq-personer riskerar därmed att osynliggöras när de inte passar in i den mall man skapat för att identifiera utsatta. Den här studiens uppdragsgivare menar att mer kunskap behöver förvärvas avseende andra utsatta gruppers situation. Utifrån denna beskrivning menar uppdragsgivaren att en bred ansats och ett intersektionellt perspektiv som inkluderar såväl flickor och kvinnor, pojkar och män, sexuell läggning, könsidentitet och funktionalitet är nödvändigt. Likväl behöver det komplexa förhållandet mellan offer och förövare problematiseras och nyanseras. För att bidra till en fördjupad bild av problematiken och ett förbättrat kunskapsunderlag för fortsatt arbete behöver därför flera olika insamlingsmetoder i en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder ingå i kartlägningsarbetet (bilaga 1).

I analysen av forskningsresultaten ska ett resonemang föras kring omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre städerna utifrån en intersektionell ansats. Analysen ska vara ett kunskapsunderlag för fortsatt arbete att stärka insatserna i de tre städerna och i slutsatserna lyfta fram de rekommendationer och behov av insatser som uppstår utifrån resultaten som presenteras (bilaga 1).

Det är städernas målsättning att undersöka det hedersrelaterade våldets och förtrycket komplexitet och att ge de tre städerna kunskapsunderlag att få förbättra möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser.

Uppdraget avser att studera det hedersrelaterade våldets omfattning och karaktär i Stockholm, Göteborg och Malmö med ett tudelat syfte: dels att bidra till att undersöka det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet och dels att ge de tre städerna kunskapsunderlag till förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser både för dem som utsätts samt för förövarna. Studien ska utgå ifrån en intersektionell ansats för att ge en så heltäckande bild som möjligt av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i de tre städerna med utgångspunkt i att flera dimensioner och maktordningar samverkar med varandra (se bilaga 1).

Syfte och frågeställningar

Syftet med föreliggande studie är att undersöka omfattningen och karaktären av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Göteborg, Malmö och Stockholm med ett intersektionellt perspektiv. Frågeställningarna är följande:

- 1) Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?
- 2) I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?
- 3) I vilka olika sociala sammanhang (kontexter och platser) sker hedersrelaterat våld och förtryck?
- 4) Vilka utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?
- 5) Vilka följder får det hedersrelaterade våldet och förtrycket för enskilda?
- 6) Vilka utmaningar finns i gränsdragningen mellan olika former av våld och förtryck?
- 7) Vilka erfarenheter har de utsatta av samhällets hjälpinsatser och vilka har de funnit hjälpsamma?
- 8) Hur uppfattar det offentliga och civilsamhällets aktörer sitt eget och andras handlingsutrymme i arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck?
- 9) Vilka rekommendationer kan ges mot bakgrund av de behov som framkommer i undersökningen, när det gäller förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser?

Det intersektionella perspektivet konkretiseras genom de kategorier som de sju diskrimineringsgrunderna bygger på och hur dessa samverkar med varandra i ett maktperspektiv. De sju diskrimineringsgrunderna är kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder (Diskrimineringslag 2008). Till detta kommer, i denna studie, socioekonomiska förhållanden och geografisk hemvist.

En sammansatt metod

Detta arbete grundar sig på en omfattande datainsamling genom kvalitativa och kvantitativa metoder. I *den kvalitativa datainsamlingen* har 235 nyckelpersoner med djupgående kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck intervjuats i 95 öppna, omfattande intervjuer. Några har kunskap utifrån sin professionella position, sitt arbete i vilket de dagligen möter människor som utsätts för våld och förtryck medan Andra har kunskap på grund av egen utsatthet för våld och förtryck. Åter andra har kunskap utifrån båda dessa positioner.

Den kvalitativa delstudien bygger på fokusgruppintervjuer med verksamma inom myndigheter och organisationer i civilsamhället, enskilda intervjuer med verksamma inom myndigheter och

organisationer i civilsamhället samt individuella djupintervjuer med personer som levt eller lever i en hederskontext. Sammanlagt 95 intervjuer har genomförts med 235 personer som berättat om sina ideella, professionella respektive personliga erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck.

Den kvantitativa delstudien är baserad på en enkätundersökning som genomfördes bland elever i årskurs nio i Malmö vintern 2017/2018. Sammantaget har 2 252 i Malmö besvarat enkäten. Urvalet är ett sannolikhetsurval och består av såväl kommunala skolor som friskolor. Svarsfrekvensen är 82%. Det externa bortfallet är alltså 18%. Det interna bortfallet, det vill säga bortfall per fråga, varierar kraftigt mellan 10%-30%. Enkäten som delades ut i Malmö följde med en annan relativt lång enkät, vilket delvis kan förklara det interna bortfallet. Mer om detta i metodavsnittet i Del III.

Disposition av Del I

I det följande presenteras först sammanfattningar av respektive delstudie, kapitel för kapitel. Därefter besvaras de övergripande frågeställningarna i tur och ordning i en sammanvägning mellan båda delstudiernas resultat. Till sist följer rekommendationer utifrån studiens resultat.

2 Sammanfattning av den kvalitativa delstudien

I de följande avsnitten sammanfattas den kvalitativa studiens huvudsakliga resultat.

Våldets variationer

Syftet med att fråga intervjudeltagarna om det hedersrelaterade våldets och förtryckets konkreta uttryck är att få kännedom om olika våldshandlingar och relationerna dem emellan. I kapitlets början diskuteras våld av fysisk, sexuell, psykisk, ekonomisk och materiell karaktär, samt ofrivilliga äktenskap, resor till släktens hemland och kvinnlig könsstympning. Hit hör också hot om våld mot närstående som exempelvis drabbar de utsattas partners, påtryckningar av skolkamrater, vänner och familj eller andra att utöva våld och förtryck mot andra närstående, samt de specifika våldstyper som män utövar mot varandra utanför hemmet och som exempelvis involverar skjutvapen.

Vissa av de konkreta uttryck som beskrivs handlar, enligt intervjudeltagarna, om att förebygga normbrott. Det gäller kontroll och begränsningar, men också bortgifte av personer som riskerar att befläcka familjens anseende. Andra uttryck handlar om publik och synlig bestraffning vid normbrott som garanterar att omgivningen ser att normbrottet inte går ostraffat förbi.

En av de saker som skiljer hedersrelaterat våld och förtryck från andra typer av våld i nära relationer är att våldet syftar till att bevara, eller återupprätta, en familjs heder inför en specifikt definierad omgivning. I den bemärkelsen är hedersvåldet överlagt och offentligt vilket betyder att det har ett uttalat mål som endast kan uppnås när den omgivning man räknar som sin egen får kännedom om att våldet har utövats. Parallellt med det offentliga våldet förekommer en rad våldshandlingar som sker i det fördolda och kan ses som utslag av mäns våld mot kvinnor, vuxnas våld mot barn eller annan social problematik. Dessa handlingar framstår i regel inte som försök att förebygga eller bestraffa normbrott i hederns namn, men de formas av hedersstrukturens patriarkala och hierarkiska sociala struktur. På så vis kan hedersstrukturen öka sårbarheten för andra typer av våld i nära relationer; i synnerhet om upprätthållandet av dessa relationer är förbundet med upprätthållandet av hedersstrukturen. Så är ofta fallet då män utsätter kvinnor för våld inom ramen för ett äktenskap.

Också i frågan om kvinnlig könsstympning synliggörs hedersstrukturens komplexitet. De olika ingrepp som går under samlingsnamnet ”kvinnlig könsstympning” är inte nödvändigtvis uttryck för kontroll eller repressalier enligt en blodsbands- och släktskapsbaserad hederslogik. Istället kan de betraktas som ”traditional harmful practices” som utförs för att begränsa flickors och kvinnors livsutrymme *oavsett* om deras rykten eller handlingar anses befläcka hedern. Samtidigt kan frånvaron av de ingrepp som påbjuds inom en viss gemenskap aktivera hedersnormerna inom densamma; de två systemen är inte ett och samma, men de strukturerar varandra.

I de individuella intervjuer vi genomfört finns många som tydligt och starkt berättar om kontroll, begränsningar, hot och våld mot den egna personen av den egna familjen. Något som inte är lika tydligt, utan likt fantombilder snarare skymtar bakom de tydliga berättelserna i materialet, är intervjudeltagarnas partners – oftast pojkvänner – och ibland även partnernas familjer. De är personer som inte själva bär på tydliga hedersnormer eller lever i en sådan kontext, men som ändå får känna av problematiken och drabbas av den i och med sina roller och relationer till den som är direkt utsatt. Intervjuerna är fulla av berättelser om personer som lever nära någon vars vardag påverkas av hot från familjen. Om deras situation vet vi som framgår här, mycket lite, men personer med sådana erfarenheter kan med fördel uppmärksammas i forskningen framöver.

Att tvingas övervaka och kontrollera familjemedlemmar eller utöva våld mot dem mot sin vilja är en särskild typ av våld. De individuella intervjudeltagarna nämner, förutom pappor, att bröder, systrar, mammor och andra familjemedlemmar deltar i våldsutövandet, men utan att det framkommer huruvida det sker mot eller med deras egen övertygelse eller vilja. Intervjuerna med verksamheterna har heller inte gett någon inblick i just den här problematiken. Kanske är det naturligt då det inte finns någon tydlig instans att vända sig med sådana svårigheter och unga killar sällan söker hjälp för den här typen av problematik. Personer som tvingats utöva våld och förtryck genom påtryckningar skymtar också fram i andra intervjuer. Flera av intervjupersonerna berättar om hur deras föräldrar hittat strategier för att stå emot släktens och minoritetsgruppens påtryckningar om repressalier vid normbrott och en kulturförening berättar om hela familjer som flyttat till andra städer för att dra sig ur den etniska gemenskapen och leva ett liv enligt egna övertygelser.

I två intervjuer med unga män, en individuell och en fokusgruppintervju har frågan om vad heder är ställts på ett öppnare sätt än i de övriga intervjuerna: ”Vad tänker du på när du hör ordet heder?” De unga männen förknippar heder med skjutvapen, pengar i första hand. En av dem inkluderar även skyddandet av systrars sexualitet. I fokusgruppintervjun försöker killarna komma orsakerna till kriminaliteten på spåren och samtalet rör sig sammanfattningsvis om segregationen och den etnonationella mångfalden i utsatta områden som tillsammans med utanförskap och kamp om högst begränsade resurser, är en bidragande orsak till det våld vi iakttar. Möjligen handlar detta om en särskilt allvarlig inneslutenhet där grupper med liknande sociala och ekonomiska grundstrukturer, som är offer för samma segregationsprocesser och står utan incitament för att identifiera sig med varandra, konkurrerar på en krympande marknad där allt som återstår att konkurrera om är hedern. Detta problemområde är troligen stort och behöver studeras vidare utifrån nya forskningsfrågor.

Hedersrelaterat våld och förtryck framstår som ett komplext fenomen där intersektioner av makt vävs samman. Våldets kollektiva karaktär gör att det i många fall finns ett flertal våldsanvändare och ett flertal utsatta, samt personer som befinner sig i, eller växlar mellan, dessa två positioner. Den som utsätts för ryktesspridning sprider inte sällan rykten om andra i syfte att leda bort uppmärksamheten från sig själv och den egna familjen, för att nämna ett exempel.

Det är bland annat de sociala logiker eller sammanhållningsformer som visar sig i ett multipelt och delat offer- och förövarskap, som gör våldet så komplicerat. Samtidigt bör erkännandet av

ett delat offer- och förövarskap inte leda till förnekande av hedersstrukturens patriarkala makthierarkier; människor i hederskontexter lever trots allt under vitt skilda omständigheter och har tillgång till olika handlingsutrymme och värde beroende på kön, ålder, klass, sexualitet och andra maktordningar. Det betyder att de också har tillgång till olika mycket makt i olika konkreta situationer beroende på den särskilda kontext som situationen är insatt i.

Grupper med behov av särskilt stöd

Den särskilda sårbarheten har en tydlig intersektionell karaktär och skapar behov av särskilt stöd. I kapitlet, används begreppet ”särskild sårbarhet” för att belysa vissa gruppers stora utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck. En utmaning förknippad med detta är att personer aldrig tillhör en enstaka samhällsgrupp. Tillhörighet i en av de grupper som nämns utesluter inte tillhörighet i flera av dem. Med andra ord, är samhällsgrupper aldrig homogena. Exempelvis rymmer gruppen som i rapporten kallas ”hbtq-personer” kvinnor och män, cis- och transpersoner, unga och äldre, samt personer med olika funktionsnedsättningar, socioekonomiska situationer, etniska, kulturella och religiösa tillhörigheter och i övrigt skilda livsomständigheter. Av den anledningen, är varje gruppindelning i första hand analytisk; den speglar inte människors komplexa och mångfacetterade erfarenheter helt och fullt, utan hjälper oss snarare att rikta fokus mot några av de fenomen vi för tillfället vill undersöka. Detta sätt att betrakta särskild sårbarhet utgår från begreppet ”intersektionalitet”, vilket beskrivs mer ingående i rapportens inledande kapitel.

När vi utgår från en intersektionell förståelse av hedersrelaterat våld och förtryck ser vi att flera av de maktordningar som ligger bakom och möjliggör förtrycket samverkar. Ett exempel är att unga hbtq-personer med intellektuella funktionsnedsättningar är särskilt sårbara eftersom funktionsnedsättningen kan öka risken för att normbrott avslöjas och repressalier utmåts. Personer i gruppen har inte samma möjlighet som andra unga att avgöra vilken information som kan förmedlas till familj och släkt, navigera mellan olika normsystem och därigenom skapa sig viss autonomi och frihet genom att dölja normbrott. Den särskilda sårbarheten förklaras inte av funktion, ålder, kön eller sexualitet var och en för sig – utan av dessa maktordningars samverkan. I den bemärkelsen kan den särskilda sårbarheten för hedersrelaterat våld och förtryck sägas ha en intersektionell natur.

Ett av kriterierna för särskilt sårbarhet är bristande tillgång till sociala, ekonomiska och politiska resurser som kan minska våldets skadeverkningar. Gemensamt för samtliga av de grupper som lyfts fram i kapitlet, är att de riskerar att osynliggöras och gå miste om hjälp och stöd till följd av normativa föreställningar och resursbrist. Personer i grupperna får sällan adekvat stöd eller vård för ångest, depression, PTSD eller annan problematik kopplad till traumatiska erfarenheter. Flera offentliga och ideella aktörer poängterar att deras kunskap, resurser och befogenheter inte räcker till för att tillgodose behoven hos dessa grupper. Det gäller i hög grad asylsökande personer, som hamnar mellan stolarna och hänvisas till ideella föreningar med knappa resurser.

Dimensioner av särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd

Avslutningsvis, är det värt att nämna att några dimensioner som vanligtvis kopplas till särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd, är så gott som frånvarande i intervjumaterialet. Den första

är fysiska funktionsnedsättningar, som inte nämns i samma omfattning som intellektuella funktionsnedsättningar och psykisk ohälsa. Flera av de teman som diskuteras i kapitlet har relevans för den som funktionshindras fysiskt, men många områden som inte berörs under intervjuerna är viktiga att utreda närmare, exempelvis lika möjlighet att ta del av information eller söka stöd, samt tillgänglighets- och anpassningsaspekter inom olika verksamheter som möter utsatta personer.

En annan dimension som bör utredas närmare är missbruk och beroende. Ett par informanter berättar om sitt missbruk av psykofarmaka och smärtstillande preparat, men tematiken är frånvarande i de offentliga och civilsamhälleliga aktörernas berättelser. En möjlig förklaring är att personer som söker hjälp undviker att nämna sådan problematik, eftersom den i de flesta hederskontexter, liksom i övriga samhället, är starkt stigmatiserad. En annan förklaring kan vara urvalet av informanter. Samtliga av de civilsamhälleliga aktörer som arbetar specifikt med frågor som rör missbruk, beroende, kriminalitet och hemlöshet avböjde medverkan i studien med motivationen att de inte möter personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck, vilket i sig är värt att notera och undersöka vidare.

En tredje och sista dimension som utgör ett underliggande men ofta outtalat tema under intervjuerna är socioekonomi. Flera forskare ställer sig kritiska till frånvaron av klassperspektiv i diskussioner om särskild sårbarhet och behov av särskilt stöd.⁴ Många aspekter av den särskilda sårbarhet som beskrivs i kapitlet är intimt sammanlänkade med socioekonomiska faktorer, så som låg utbildningsnivå, arbetslöshet, bostadsbrist och fattigdom. Ett exempel är situationen för barn och unga med funktionsnedsättning. Flera aktörer ser att låg utbildningsnivå hos föräldrarna kan förstärka stigmatiseringen av funktionsnedsättningar och försämra barnets möjligheter till vård och insatser. Vidare, kan arbetslöshet och dålig ekonomi bidra till situationer där en hel familjs försörjning är beroende av personen genom att familjemedlemmar är personliga assistenter, gode män eller förvaltare – vilket kan förstärka hederskontextens kontrollmekanismer och stå i vägen för personens tillfrisknande och utveckling. Dessutom, lyfter aktörerna fram att det kan vara särskilt svårt och dyrt att skaffa en bostad som är anpassad efter personens funktion.

När det gäller våld i nära relationer är det väl känt att låg socioekonomisk status förstärker såväl den statistiska risken som den särskilda sårbarheten (Ekström 2016). Våldsutsatta personer med medel- eller överklassbakgrund har långt större möjligheter än fattiga personer i alla grupper att lindra våldets skadeverkningar genom att köpa bostad, finansiera flytt, anlita juridisk hjälp, betala för terapi och liknande. Mot bakgrund av den kunskapen är det angeläget att närmare undersöka hur socioekonomi formar det hedersrelaterade våldet och förtrycket.

⁴Se exempelvis Ekström 2016.

Våldets omfattning och arenor

I kapitlet beskrivs det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning och arenor. Aktörerna uppfattar inte att det hedersrelaterade våldet och förtrycket ökar i omfattning. De meddelar att antalet fall som de får kännedom om går i vågor, exempelvis beroende på vilka familjer och minoritetsgrupper som har inflytande i ett område eller om media har belyst någon livssituation som uppfattas som särskilt allvarlig. Däremot erfar aktörerna att normer kring kön, könsuttryck, sexualitet och etnicitet har blivit snävare de senaste åren. Tjejer, kvinnor och hbtq-personer som bryter kläd- och uppförandekoder trakasseras offentligt. Graden av kontroll och begränsningar i skolor, bostadsområden, kollektivtrafiken och på offentliga platser verkar öka.

När det gäller våldets och förtryckets arenor är den sammantagna bilden att dess vardaglighet gör att det sker överallt där människor befinner sig. Aktörerna ser att våld och förtryck som är kopplat till maktbalansen, eventuell kriminalitet och strikta, platsbundna normer blir mer publikt och utspelas på gator och torg. Kontroll och repressalier enligt en släktskapsbaserad hederslogik äger oftare rum inomhus; företrädesvis i den utsattas bostad.

En annan framträdande arena för våld och förtryck är internet. Aktörerna erfar att psykiskt våld i form av förbud, begränsningar och kontroll av våldsutsattas telefoner, mail och konton i sociala media är vanligt. Det händer också att anhöriga använder olika spårningstjänster för att kontrollera var den utsatta befinner sig. Dessutom ökar risken för ryktesspridning och repressalier i och med att det är enkelt att snabbt sprida information som når många. Bilder och texter som framstår som harmlösa kan spridas och kommenteras på ett sätt som gör att exempelvis släktingar i en familjs före detta hemland uppfattar dem som graverande. Det kan i sin tur öka risken för att de familjemedlemmar som bor i Sverige pressas till att genomföra repressalier.

Samtidigt som internettillgång medför betydande säkerhetsrisker för personer som lever under hot är det ovärderligt för möjligheterna att söka stöd och hjälp, upprätthålla ett socialt nätverk och bygga upp ett liv fritt från våld och förtryck.

Det är möjligt att konflikter, spänningar, våld och trakasserier av personer som uppfattas bryta hedersrelaterade och/eller platsbundna normer ökar i takt med att de patriarkala och konservativa normsystemen utmanas. En hög nivå av våld och kontroll kan vara ett tecken på att normerna utmanas mer kraftfullt och öppet än tidigare. Det faktum att queer, könsöverskridande och normbrytande identitetsformation är möjlig och synlig inom konservativa sammanhang kan tyda på en pågående maktkamp där olika värdesystem bryts mot varandra. Paradoxalt nog kan alltså den förhöjda nivån av våld och trakasserier hänga samman med flickors, kvinnors och hbtq-personers allt starkare ställning i samhället.

En förhöjd nivå av misogyna och hbtq-fobiska uttryck kan också relateras till djupgående konflikter om vilket samhälle som äger legitimitet i människors vardag och föreställningsvärld: ett snävt, inneslutet, lokalt samhälle byggt kring blodsbands- och släktskapsformerade maktstrukturer där marginalisering och exkludering från majoritetssamhället är den minsta gemensamma nämnaren, eller det större majoritetssamhället? Inskärpning av heteronormativa och patriarkala normer kan därmed förstås som något mer än en ideologiskt eller religiöst

motiverad inskärpning av normerna som sådana: nämligen en kamp om identitet, resurser och värdighet i ett polariserat och stratifierat samhälle (jmf. exempelvis Castells 1997).⁵

Även om det är viktigt att hålla isär olika former av våld och förtryck för att se skillnaderna dem emellan, är det lika angeläget att se relationer och beröringspunkter. Intervjumaterialet visar att det hedersrelaterade våldet och förtrycket och de platsbundna normerna förstärks i ett samspel mellan olika arenor. Den hedersstruktur som finns inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan ”spilla ut” och förstärka platsbundna, heteronormativa och patriarkala normer på dess gator och torg. På samma sätt kan det normsystem som råder i området påverka enskilda familjer där hedern tidigare inte varit central; inte minst i och med att barn och unga anammar konservativa normer som är främmande för deras föräldrar.

Hedersstrukturens socioekonomiska dimensioner

Aktörernas observationer om hur socioekonomiska faktorer formar det hedersrelaterade våldet och förtrycket har stöd i forskningen. I internationell jämförelse har svenska medborgare relativt god tillgång till de gemensamma resurserna⁶. Samtidigt visar studier sedan slutet av 1990-talet att individers tillgång till välfärdstjänsterna varierar och blir allt mer ojämlika - oberoende av den ekonomiska konjunkturen, men enligt mönster där etniska och sociala skiljelinjer tenderar att sammanfalla. Under samma period har flyktinginvandringen ökat från platser där hederskulturen ännu är stark, medan statens och kommunernas samlade insatser för att skapa vägar in i samhället för nyanlända flyktingar har minskat. Följden är bland annat att segregation mellan etablerade och nyanlända grupper ökar⁷. Mot bakgrund av denna utveckling blir det angeläget att förstå hedersstrukturens uppkomst och fortlevnad i sammanhang där frånvaron av ett offentligt organiserat välfärdssamhälle gör att människor hänvisas till varandra – och skapar egna välfärdssystem som är odemokratiska och hierarkiska till sin natur.

En viktig aspekt av en sådan förståelse är insikten om att hedersstrukturer inte uppstod en gång för alla i en avlägsen forntid – utan ständigt uppstår och omformas i samklang med det omgivande samhällets maktstrukturer, i ett slags intersektioner mellan då och nu, där nutidens faktiska, materiella villkor alltid spelar in. Intervjumaterialet som ingår i föreliggande studie visar att socioekonomiska faktorer formar hedersstrukturen på en rad olika sätt. Dels verkar bakgrundsfaktorer som klasstillhörighet, geografisk hemvist och utbildningsnivå forma förhållningssättet till hedersnormerna. Dels verkar erfarenheter av krig, migration och ett nytt liv i segregerade och marginaliserade bostadsområden i Sverige bidra till att hedersstrukturen antar nya former. Ett exempel är att hedern blir viktigare än någonsin när mäns traditionella maktpositioner utmanas, samtidigt som den sociala välfärden minskar och människor blir än mer beroende av sina familjer, släkter, klaner eller religiösa gemenskaper. Ett annat exempel är att mer renodlat ekonomiska aspekter verkar gripa in i, eller samverka med, hederssystemet när omständigheter kopplade till fattigdom och migration motiverar tvångs- eller bortgifte av kvinnor.

⁵ I kapitlet *Konflikter, stereotyper och diskriminering* diskuteras liknande frågor närmare.

⁶ Schierup et al 2006.

⁷ Edling 2015; Larsson 2015.

Avslutningsvis är det intressant att notera att några av aktörerna som ingår i studien uttrycker skepsis inför tanken om att socioekonomi skulle ha betydelse för det hedersrelaterade våldet och förtryckets uttryck. I flera utsagor syns en rädsla för att sådana reflektioner skulle kunna bidra till att våldet och förtrycket reduceras till en fråga om utbildningsnivå eller klass – vilket naturligtvis vore olyckligt och felaktigt. Andra aktörer har uppfattningen att socioekonomi formar våldets uttryck, men poängterar att de inte är tillräckligt insatta eller observanta när det gäller sådana mekanismer. Av dessa anledningar är intervjumaterialet på temat relativt begränsat. Med tanke på att klass är den enskilt viktigaste statistiska faktorn när det gäller våldsutövande⁸ är det angeläget att närmare undersöka det hedersrelaterade våldets och förtryckets socioekonomiska dimensioner. Kunskap om hur socioekonomi formar våldet kan vara viktig, inte minst vid riskbedömning i enskilda ärenden och för det breda, sekundärpreventiva arbetet på samhällsnivå.

Livet inom och bortom hederskontexten

De personer som deltar i studien för att berätta om egna erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck har sinsemellan olika bakgrunder och våldserfarenheter. I deras berättelser rymms utsatthet för psykiskt, fysiskt, ekonomiskt, materiellt och sexuellt våld. Psykiskt våld utövas som en förgivettagen del av hedersstrukturens heteronormativa och patriarkala hierarkier som kräver att flickor och kvinnor, pojkar och män och hbtq-personer utsätts för verbala kränkningar, ryktesspridning och repressalier om de bryter mot de genusnormer de förväntas leva upp till utifrån sina respektive positioner. Flickor, kvinnor och hbtq-personer framstår som särskilt utsatta i och med en generellt hög nivå av begränsningar och latent, psykiskt våld som syftar till att bevara traditionella könsroller. Begränsningarna tar sig ofta ekonomiska och materiella uttryck.

Det ska understrykas att inte allt det våld som respondenterna berättar kan uppfattas som hedersrelaterat våld – det vill säga att våldshandlingarna är lika allvarliga som alla andra våldshandlingar – men de är inte alltid hedersrelaterade brott utan våldsbrott i allmänhet. Respondenterna berättar om utsatthet för fysiskt våld av både lindrigare och grövre slag. I vissa fall framstår våldet som kopplat till auktoritär barnuppfostran, mäns våld mot kvinnor och social problematik av annat slag; ibland sker det med mer renodlade hedersmotiv. Sårbarheten för sexuellt våld förstärks ofta via hederskontextens hierarkier och tabun, men de sexuella våldshandlingarna framstår sällan eller aldrig som kollektivt sanktionerade.

De flesta av de respondenter som deltar i studien har brutit upp från de familjesammanhang där de har utsatts för våld och förtryck. Vissa har tvingats fly från livshotande våld, andra har till slut fått nog efter längre perioder av psykiska, fysiska och sexuella kränkningar. I flera fall utlöser hot om oskuldskontroller och tvångsäktenskap uppbrottet. Isolering och okunskap om samhällsinstanser håller kvar våldsutsatta i de destruktiva sammanhangen, medan kunskap om vart man kan vända sig fungerar i motsatt riktning. Flera av respondenterna berättar att de flydde så fort de fick kännedom om att de kunde få hjälp.

⁸ Ekström 2016.

En stor majoritet av respondenterna återupptar kontakten med hela eller delar av sina familjer efter det att den akuta faran är över. Längtan efter familjemedlemmar, social och kulturell tillhörighet är så stark att de är beredda att forma en samexistens där vissa av hedersnormerna består medan andra utmanas. I familjer där beroendet av den närmaste omgivningen är mindre verkar det finnas större möjligheter till social förändring. Välutbildade föräldrar med goda sociala och materiella resurser verkar ha större motståndskraft visavi den omgivning som kräver att hedersnormerna ska åttlydas – deras allmänna sociala rörlighet blir en självklar grund för omförhandling av normer. Social förändring sker i en växelverkan mellan de våldsutsatta personernas uppbrott, återvändande och omförhandlande och deras familjers möjligheter att själva visa motstånd mot hederskontextens normer.

De ungdomar som svarat på enkäterna anger att de helst vänder sig till lärare personer inom elevhälsan och helst inte till specialinriktade verksamheter som heter något med "heder". Ungdomar som har tidigare erfarenhet av socialtjänsten föredrar att inte vända sig dit. Tyvärr ger enkäten inget svar på vilka konkreta erfarenheter de har av att möta socialtjänsten. Då detta är angeläget att veta för att svaren ska kunna analyseras fullt ut, behöver frågan ställas igen i en omarbetad enkät i en ny forskningsansats.

Det kvalitativa materialet visar också att utsattas erfarenheter av samhällets hjälpinsatser i visar också att lärare och elevhälsa varit betydelsefulla för utsattas möjlighet att få hjälp, även om missriktade insatser från skolkuratorer som försatt barn och unga i riskabla situationer också förekommer. De värderar ofta socialtjänstens insatser som bristfälliga, men det finns också exempel på framgångsrikt arbete som enskilda uttrycker uppskattning för.

De utsatta intervjudeltagarna har ofta erfarit utdragna uppbrottsprocesser som har att göra med att de inte fått tillräckligt stöd, alternativt inte känt till att samhället erbjuder hjälp och stöd vid hedersrelaterat våld och förtryck och flera av dem har fått hjälp av vänner, syskon och bekanta som exempelvis informerar om rättigheter och bidrar till att skapa kontakt med socialtjänsten.

I vissa fall fallerar samhällets stödinstitanser på ett sätt som leder till att våldsutsatta personer hamnar i riskabla situationer. I intervjumaterialet finns vittnesmål om svek och misstag från myndigheters sida med följden att våldet accelererat. Några av de utsatta har upplevt att myndigheters misstag utsatt dem för smärtsamma tvångsgiften i annat land. De har förmått att själva ta sig tillbaka till Sverige där de igen kontaktat socialtjänsten och fått rätt hjälp. Myndigheters misstag handlar också om insatser som skadat relationerna mellan den utsatta och familjen i högre grad än vad som senare visat sig vara nödvändigt.

Studies resultat visar också att det finns situationer då samhällets stöd fungerar väl. Materialet visar att när skolkuratorer agerar lyhört för barnets eller den unges behov finns goda möjligheter till ett stöttande arbete som kan leda till att den unge stannar i familjen eller till uppbrott, beroende på vad saken handlar om och på sammanhanget. I vissa av de välfungerande hjälpsituationerna är kontakt med skolkurator en inledande och avgörande faktor i andra är det socialtjänsten som ger gott stöd genom hela processen. När det gäller socialtjänsten ges varierande beskrivningar av den erhållna hjälpen, allt från de negativa exemplen ovan till mer positiva. De mest positiva exemplen handlar om personligt och individuellt anpassat bemötande där den enskildes särskilda behov och resurser står i centrum i handläggningsprocessen.

Kompetensen att ge sådant bemötandet grundas antingen på att handläggarna inom myndigheten har god kunskap om hedersproblematik, men det kan också handla om lyhördhet hos socialsekreterare som inte har specialistkunskap, men som känner gränserna för när den egna och kollegornas kompetens inte räcker till och har turen att ha tillgång till lokala specialistfunktioner som kan ge adekvat stöd i ärendehandläggningen – antingen genom direkt kontakt med klienten eller genom rådgivning till myndigheten.

De berättelser som denna studie bygger på visar att inneslutenhet i små nätverk och släktbaserade gemenskaper respektive social mobilitet där man rör sig mellan olika grupper man är beroende av och vars normer betyder något för en, har stor betydelse för de involverades upprätthållande av våldsnormer å ena sidan och deras möjligheter till förändring å den andra. Hedersnormer gynnas helt enkelt av inneslutenhet av olika slag och missgynnas av social, ekonomisk, politisk, kulturell och religiös mobilitet. De övergripande mönstren visar exempelvis att det är ytterst viktigt och meningsfullt att skapa starka inkluderande strukturer för nyanlända som kan öka deras mobilitet på alla dessa fält samt öka det sociala, ekonomiska stödet till personer vars mobilitet eller rörlighet hindras av segregation på olika områden.

Konflikter, stereotyper och diskriminering

I syfte att undersöka verksameters och enskildas handlingsutrymme har de aktörer som deltar i studien tillfrågats om huruvida konflikter, stereotyper eller diskriminering påverkar deras arbete. Mer specifikt, har aktörerna tillfrågats om huruvida verksamhetens syn på hedersrelaterat våld och förtryck skiljer sig från synen hos personerna de möter, hur verksamheten förhåller sig till det offentliga samtalet om hedersrelaterat våld och förtryck, samt huruvida det finns stereotypa föreställningar om vilka grupper av människor som berörs av hedersrelaterat våld och förtryck. Sammanfattningsvis visar intervjumaterialet på en rad flerdimensionella konflikter kring greppet *heder*.

När benämningen ”hedersrelaterat våld och förtryck” används som en generaliserande beskrivning av ojämlikhet och social problematik inom grupper som markeras som osvenska, kommer konflikten i hög utsträckning att handla om svenskhet. Närmare bestämt, vilka människor som inkluderas, respektive exkluderas, genom konstruktionen av ett fredligt, jämlikt, svenskt ”vi” – som kontrasteras mot ett våldsamt, ojämlikt, osvenskt ”dem”. När människor pekats ut som förövare respektive offer för hedersrelaterat våld och förtryck på grundval av stereotypa uppfattningar om religion, etnicitet, ålder, kön och geografisk hemvist blir det tydligt att konflikterna kring hedersbegreppet är invävda i ett större mönster av stereotyper och diskriminering i ett ojämlikt och polariserat samhälle.

I intervjumaterialet framträder efterfrågan på en viss typ av berättelser om hedersrelaterat våld och förtryck, där stereotyper och känsloladdade beskrivningar fyller en funktion för mottagarna – men samtidigt bidrar till en förenklad förståelse för hedersrelaterat våld och förtryck. Aktörerna resonerar kring hur legitimeringen av dessa förenklade narrativ kan leda till att berättelser som inte följer logiken uppfattas som ointressanta eller mindre trovärdiga. Intervjudeltagarna identifierar en hierarkisk struktur som handlar om hur det svenska samhället räddar kuvade invandrarflickor undan elaka män.

De offentliga och civilsamhälleliga aktörer som deltar i studien är – med några få undantag – överens om att stereotyper och diskriminering är ett omfattande och påtagligt problem i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Det är viktigt att betona att det fåtal intervjupersoner som inte känns vid dess förekomst är desamma som ger uttryck för negativa uppfattningar om människor som de uppfattar som osvenska. Intervjufrågan om stereotypa synsätt har i dessa fall väckt frustration, ilska och rädsla för att utmålans som rasistisk, vilket syns i citaten som redovisas i kapitlet. De intervjupersoner som inte anser att stereotyper förekommer associerar frågan till relativisering, eller acceptans, av det hedersrelaterade våldet och förtrycket.

Stereotypernas konsekvenser för våldsutsatta

Aktörerna som deltar i studien ser en rad praktiska konsekvenser av stereotyperna. En är att våldsutsatta personer avstår från att söka hjälp på grund av rädsla för diskriminering. Andra konsekvenser är att aktörer som möter våldsutsatta inte förmår identifiera, stötta och hjälpa personer som avviker från den stereotypa bilden av det hedersrelaterade våldets och förtryckets offer som en heterosexuell, ung kvinna med bakgrund i delar av Mellanöstern, Asien och Afrika. Det kan leda till att våldsutsatta misstros, avvisas eller på andra sätt diskrimineras. Det gäller framförallt män, hbtq-personer och kvinnor som inte lever upp till de traditionella köns- och rasnormer som förknippas med hedersstrukturer.

Den diskriminering aktörerna berättar om tar sig ofta uttryck genom stereotypa kopplingar mellan kultur och etnisk bakgrund. Det kan leda till att våldsutsatthet tolkas som hedersrelaterad enbart på grundval av berörda personers bakgrund – eller att utsatthet hos personer vars bakgrund inte associeras med heder osynliggörs. Följden kan vara att personer som utsätts för våld och förtryck – i hederns namn, eller i relation till annan problematik – erbjuds inadekvata insatser som baseras mer på fördomar än på individuella, reella behov.

Den sammantagna bilden är att såväl äldre kvinnor, pojkar, män som hbtq-personer osynliggörs, avvisas och går miste om insatser på grund av den ensidiga bilden av hedersvåldets offer som en ung, heterosexuell kvinna. Vid närmare betraktelse blir det dock tydligt att också kvinnor utanför hbtq-gruppen exkluderas eftersom det verkar krävas en specifik form av feminitet för att en person ska uppfattas som ett trovärdigt offer. Kvinnor som klär sig utmanande, dricker alkohol, är sexuellt aktiva och på andra sätt utmanar konservativa könsnormer exkluderas från offerpositionen.

I materialet framkommer viktiga nyanser som har att göra med utsatthet för *både* stereotyper och hedersrelaterat våld och förtryck. Det vill säga att samma personer som utmålans som samhällsfarliga förövare och därmed tvingas försvara sig själva och sina familjer utåt, i vissa fall också utsätts för våld och förtryck. Det gäller främst unga män i segregerade bostadsområden med låg socioekonomisk status. Det är detta som intervjudeltagarna beskriver som en allt-i-ett-situation som yttrar sig i ett upplevt tvång att försvara sammanhang där man utsätts för våld och förtryck, därför att de står under attack.

Stereotyper om ras och specifika egenskaper verkar, enligt intervjuerna, kunna påverka fördelningen av resurser till jourer och skyddade boenden. Exempelvis visar amerikansk forskning att föreställningar om svarta kvinnor som starka, stryktåliga och förtjänta av våld är vanligt förekommande och bland annat för med sig att våldsutsatta svarta kvinnor riskerar att

bli ignorerade, misstrodda, avvisade och skuldbelagda av samhället i högre grad än vita. Detta behöver studeras vidare i en svensk kontext

Ensidiga och stereotypa associationer mellan maskulinitet och våldsanvändande blir, enligt aktörerna, att kvinnors våldsanvändande osynliggörs med följderna att personer som utsätts för våld av kvinnor ignoreras och misstros. Det har exempelvis visat sig att personer som lever i hem utan överordnade män misstros av myndigheter när de berättar att de utsätts för våld och förtryck i familjen.

Alla dessa föreställningar om kultur kan leda till såväl kraftfulla insatser som frånvaro av insatser, utifrån uppfattningen att våldet antingen är särdeles allvarligt och riskabelt, eller ingår som en naturlig del i kulturen ifråga. Föreställningar om kultur kan göra att situationer och våldshandlingar tolkas som mindre allvarliga när det gäller personer från vissa minoritetsgrupper utifrån antaganden om att ”det är ju så ni lever”. En annan aspekt är kopplad till rädslan för att uppfattas som rasistisk. I intervjumaterialet syns med andra ord två olika konsekvenser av tolkningar av hedersrelaterat våld och förtryck: det finns risker för att det under- respektive överidentifieras.

Utmaningar i det preventiva arbetet

Intervjumaterialet visar att det händer att föräldrar, pojkar och unga män med bakgrund i delar av Medelhavsområdet, Asien och Afrika bemöts utifrån föreställningar om att de skulle vara förövare. Aktörerna berättar om hur tonårspojkar går runt med känslan av att samhället uppfattar dem som farliga. Samtidigt betraktas unga kvinnor från regionen som offer, vilket skapar ett upplevt krav på att motbevisa stereotypen genom prestation och framåtanda. Aktörerna vittnar om att begreppet ”hedersrelaterat våld och förtryck” kan aktivera konfliktlinjer som är förknippade med sådana stereotyper, vilket skapar utmaningar i det preventiva arbetet. För att lyckas med samtal och prevention, måste aktörerna förmedla uppfattningen att hedersstrukturer utgör ett allvarligt brott mot de utsattas mänskliga fri- och rättigheter, samtidigt som de behöver kommunicera på ett sätt som inkluderar berörda personer, snarare än att stigmatisera och alienera dem utifrån de konfliktlinjer som beskrivs.

Vidare finns en risk att prevention blir en söndrande kraft, där barn och unga från grupper som utpekats som berörda av det hedersrelaterade våldet och förtrycket används som murbräckor, eller bärare av progressiva ideal, gentemot sina föräldrar, som exkluderas och stigmatiseras. Detta är förknippat med risken att preventionen blir den del av en vi-och-de-hierarki. I detta finns uppenbara risker för diskriminering, men också för att preventionen blir verkningslös eller får motsatt effekt om den skapar motstånd hos de berörda.

Det är en konst att bedriva ett preventivt och faktiskt förändringsarbete på jämlika villkor. Det är en vanligt förekommande föreställning att demokratins ideal är svenska och att den andre därför behöver lära sig att bli mer svensk – först då kommer våldet att upphöra. Sådana föreställningar döljer det faktum att även svenskar kan ha konventionella och traditionella ideal om familjerelationer och att arbetet för jämlikhet och jämställdhet ständigt måste pågå på många olika arenor.

I relation till våldsprevention är dessa resultat viktiga av flera skäl. Dels, måste unga mäns utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck tas på allvar för att säkerställa att de får adekvat

hjälp, som ett led i det sekundärpreventiva arbete som syftar till att förebygga upprepat våld. Dels, är män i alla åldrar viktiga aktörer för att lyckas med primärprevention, det vill säga att förebygga att våld överhuvudtaget sker. Inom ramen för hederssystemet som är starkt patriarkalt till sin natur, är det män som har störst makt och möjlighet att förändra de normer som sanktionerar våld.

Verksamheters handlingsutrymme och utsattas behov

Enligt de aktörer som deltar i studien är långsiktighet den i särklass viktigaste faktorn för välfungerande stöd till våldsutsatta i hederskontexter. Många personer som levt med våld, förtryck, kontroll och begränsningar har inte utvecklat de förmågor och den självständighet som behövs för att bygga upp ett autonomt liv utanför sina ursprungliga familjesammanhang. Detta ligger i sakens natur och är en följd av hederskontextens sociala logik. Av den anledningen kan stödet behöva omfatta allt från grundläggande samhällsorientering, exempelvis hur man öppnar ett bankkonto eller söker bostad, utbildning eller jobb, till andra, vardagliga färdigheter som rör sociala relationer och hälsa. Behovet framkommer också på ett tydligt sätt i flera av de individuella livsberättelserna.

Aktörer, både utanför och inom socialtjänstens myndighetsutövning, uttrycker frustration över att socialtjänsten inte förmår tillgodose våldsutsattas behov av uppföljning och långvariga insatser från akuta till långvariga, stödjande insatser, förebyggande arbete och utbildningsinsatser. Förutsättningarna för att kunna erbjuda kontinuerligt och välfungerande stöd till berörda parter hänger samman med verksamheternas politiska styrning, organisering, kompetens, finansiering och resurser.

Socialtjänsten som får svidande kritik från många håll. Det ska poängteras att socialtjänsten är en komplex och utsatt verksamhet som måste ska härbärgera motsägelsefulla förväntningar och behov. Det är viktigt att förstå att socialtjänstens socialsekreterare inte själva bestämmer hur arbetet ska genomföras, till exempel hur de hanterar lagen eller bestämmelser om balansen mellan frivillighet och tvång. Det är också socialtjänstens uppgift att stödja alla klienter då dess roll först och främst är stödjande och inte straffande.

Stödet till personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck är i hög grad beroende av socialtjänstens biståndsbedömningar. En majoritet av aktörerna betonar att socialtjänstens arbete inte alltid fungerar tillfredsställande, något som åtskilliga socialarbetare också själva framför.

Detta orsakar kritik från olika typer av verksamheter. Kritiken kan delvis förklaras med att verksamheterna hanterar olika uppdrag och styrs på olika sätt vilket medför att anställdas handlingsutrymme varierar. Några verksamheter möter de utsatta i vardagens långsamma aktiviteter medan andra möter dem som namn i en utredning som de förväntas handlägga snabbt och effektivt. Dessa erfarenheter kommer givetvis i konflikt med varandra. På verksamheter såsom skyddade boenden, jourverksamheter och i kurativa sammanhang har de anställda goda möjligheter att lyssna på barns, ungdomars och vuxnas berättelser eftersom de kan ha kontakt över tid och därför får inblick i deras liv och sociala sammanhang, men inom socialtjänstens myndighetsutövning är arbetet hårt styrt och förutsättningarna annorlunda. Missnöjet är kopplat till socialtjänstens upplevda tendens att sätta kostnader före människors faktiska behov och hör

samman med den ekonomiska styrningen av socialtjänsten genom New Public management (NPM).

Socialtjänstens myndighetsutövning spelar en central roll i arbetet med våldsutsatta och samtliga övriga aktörer är beroende av denna för att kunna ge stöd. Resultatet av socialtjänstens utredningar och bedömningar är inte alltid överensstämmande med vad exempelvis kuratorer inom skola och sjukvård, stödverksamheter, skyddade boenden, rättsväsende och frivilligorganisationer ser som det bästa. Detta gör samverkan mellan verksamheter som har olika roller i samhällets insatser för att stödja våldsutsatta mycket svår. Icke desto mindre är samverkan av stor betydelse för utsattas möjlighet att få rätt hjälp i rätt tid och något som måste utvecklas.

Intervjudeltagarna betonar vikten av att offentliga och civilsamhälleliga verksamheter har de resurser som krävs för att verksamheten ska kunna möta människors faktiska behov. En basal komponent i verksamheternas möjlighet att skapa och upprätthålla kvalitet, långsiktighet och legitimitet är deras möjlighet att planera sitt arbete. Denna är i sin tur avhängig långsiktig och stabil finansiering, men fast både civilsamhällets och det offentliga verksamheter påpekar sitt behov av långsiktighet och stabilitet i arbetet för att kunna möta våldsutsatta utifrån deras individuella behov, premieras korta, trendiga utbildningar och projekt, vilket är ohållbart enligt aktörerna.

Aktörer på olika sidor om konfliktlinjer beskriver pengarna, ekonomin och budgeten som en väsentlig komponent i konflikterna. Även socialsekreterare uttrycker en stark frustration över hur ekonomin hindrar dem från att arbeta på det sätt som de anser att våldsutsatta kan behöva. Resursbrist är även ett återkommande tema inom rättsväsendets alla led, från polis, över åklagare till domstol. Behov av och brist på resurser är en gemensam svårighet i alla involverade myndigheters arbete med hedersrelaterat våld och förtryck. Komplexa sociala relationer, våldets legitimitet i stora grupper och en ofta påtaglig våldskapacitet ställer ofta högre krav på de involverade myndigheterna än de klarar att hantera. Till detta kommer en annan strukturell dimension som påverkar aktörernas handlingsutrymme negativt - hög arbetsbelastning och stor personalomsättning, särskilt inom socialtjänsten.

Aktörerna frågar sig om den sociala sektorns funktionssätt också behandlar de våldsutsatta som objekt, snarare än som självständiga subjekt med rätt att ha makt i sitt eget liv. Numera är kvinnojourerna beroende av att socialtjänsten beviljar boendet till klienten. Skyddade boenden föreslår istället att samhället inför en kvinnofridspeng så att den som är utsatt för kvinnofridsbrott själv kan bestämma vilka insatser hen behöver.

En bred skara av professionella deltagare är eniga om att den privata marknaden av skyddade boenden inte alltid är gynnsam för utsatta. De vädjar till politiken om att säkra att kvalitet går före kvantitet, exempelvis i upphandlingen av vårdplatser.

Bostadsmarknaden är oerhört påtagligt hinder i arbetet med våldsutsatta, då en egen bostad samt nya nätverk och sammanhang är en nödvändighet för att den utsatte ska orka motstå de krafter som drar en tillbaka in i de våldsamma sammanhang man lämnat.

Bostadsbristen orsakar bland annat människors att verksamheterna inte kan arbeta med utgångspunkt i människors faktiska behov, utan tvingas hitta olämpliga och ibland onödigt dyra nödlösningar – till exempel boende på ett skyddat boende där behov av skydd inte finns. I detta sammanhang försummas ofta medföljande barns behov av trygghet, kontinuitet och stabilitet. Vikten av barnperspektiv i vålds-, uppbrotts- och skyddssituationer kan inte nog understrykas eftersom medföljande barn inte bara brutit upp från sin invanda miljö, utan också är brottsoffer då de ofta bevittnat våld eller själva har utsatts för våld. Bostadsbristen orsakar också att möjligheten till egenförsörjning kan äventyras om och att kvinnor vars uppehållstillstånd är baserat på arbete eller på anknytning till en våldsutövande man hotas.

Advokater, skolkuratorer, skyddade boenden, socialsekreterare, poliser, projektarbetare och enskilda utsatta berättar om ensamhet och isolering och betydelsen av nya nätverk. Att utveckla metoder för det är en av samhällets stora utmaningar.

Profilerade verksamheter har utvecklat en relativt djup kompetens om hedersrelaterad problematik och hur den kan hanteras. Trots det efterlyser aktörerna djupgående, välgrundad och kontinuerlig utbildning som är anpassad till den egna verksamheten, i kontrast till de korta, ofta alltför grundläggande och generellt hållna utbildningsinsatser som ofta erbjuds. Verksamheter behöver både fördjupad *och* grundläggande kunskap för att ha den beredskap och kompetens som krävs för att kunna uppmärksamma hedersrelaterat våld och förtryck på rätt sätt. Tillsammans med verksamheternas tydligt uttryckta behov av långsiktighet och kontinuitet i arbetet är utmaningen att forma och omforma arbetet i nära dialog mellan beslutsfattare och de verksamheter som arbetar nära olika kategorier av utsatta.

Konkret vägledning av specialinriktade verksamheter med matchande professionskompetens är väsentlig för att olika typer av verksamheter ska få adekvat hjälp i utrednings- och beslutsarbetet. De anställda inom de profilerade verksamheterna bör - förutom att vara väl insatta i hedersproblematikens komplexitet och medvetna om stereotyper - förstå de olika verksamheternas varierande handlingsutrymme och den lagstiftning som reglerar verksamhetens möjligheter och begränsningar.

Det omstridda familjearbetet

I detta kapitel fördjupas ett av intervjumaterialet mest spänningsfyllda teman - det familjearbete som socialtjänsten utför. Familjearbetets vara eller icke vara är en tydlig konfliktpunkt mellan olika verksamheter som har olika uppfattningar om familjearbetet överhuvudtaget bör bedrivas och i så fall hur. Det är i första hand intervjuer med verksamheter som använts i det här kapitlet, även om det också finns inslag från intervjuer med deltagare med erfarenhet av att leva i en hederskontext.

Med tanke på familjens centrala roll i samhället och i barns och ungas liv, är familjearbetets framträdande roll i intervjumaterialet föga förvånande. Familjen har det primära ansvaret för att barnets rättigheter uppfylls, medan socialtjänsten har det yttersta ansvaret. I vissa situationer – bland annat då barn och unga utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck – kan barns och vuxnas intressen stå emot varandra på ett så fundamentalt sätt att socialtjänsten måste ingripa

mot berörda parter vilja med stöd av Lagen om vård av unga⁹ (LVU). Även då den unge placeras utanför hemmet med stöd av LVU, är målet, enligt lagen, att denne så småningom ska flytta hem igen. När socialtjänsten kategoriserar ett ärende som hedersrelaterat våld och förtryck medför det möjligheten att införa allvarliga och nödvändiga inskränkningar i vårdnadshavarnas rättigheter.

Intervjudeltagarna uttrycker starka och skilda uppfattningar om hur frivillighet och tvång bör praktiseras. I intervjumaterialet finns två huvudspår. Det första rymmer uppfattningen att tvång alltid bör tillämpas i ärenden som kategoriseras som hedersrelaterade, medan det andra spåret betonar vikten av lyhördhet och anpassning efter varje unik situation.

Spår 1: Stöd genom tvång och åtskillnad

Många aktörer betonar vikten av att hedersrelaterade ärenden hanteras med stöd av LVU och att våldsutsatta barn och unga hålls åtskilda från sina familjer i fall av hedersrelaterat våld och förtryck, på grundval av skillnaderna mellan våld med hedersmotiv och andra fall av vuxnas våld mot barn. En socialarbetare påpekar att det finns en viktig skillnad mellan de sociala kontexter som socialtjänstlagen har utformats utifrån och hederskontexter som är ett relativt nytt inslag i barnavårdsarbetet inom socialtjänsten. De förändringar som enskilda vårdnadshavare vanligen anses kunna genomgå för att så småningom åter få ta hand om sina barn efter ett omhändertagande, är inte alltid möjliga att uppnå i hedersrelaterade fall. Det beror på hederskontextens starka normsystem som legitimerar våldet och förtrycket, och på att ett större kollektiv deltar i våldet. Det är en sak att arbeta med människor som själva anser att de har ett problem och är beredda att göra uppoffringar för att komma tillrätta med problemet och människor som agerar utifrån en djup, inre övertygelse och anser att de är orättvist behandlade av myndigheten.

Aktörer inom offentliga verksamheter berättar att de flesta barn och unga som socialtjänsten placerats utanför familjen 18 års ålder på grund av hedersrelaterad problematik, är hemma igen relativt kort tid efter placeringen. Detta får flera aktörer att poängtera att dessa barn och unga behöver skyddas från kontakt med familjen. Men precis som i andra fall av våld i nära relationer, kan det vara svårt att motivera den våldsutsatta att bryta all kontakt med sina närstående. Ett skäl till svårigheten är att familjerna ofta utövar stark, känslomässig utpressning mot de familjemedlemmar som placerats i skyddat boende. När barnet är placerat enligt Socialtjänstlagen¹⁰ (SoL) ansvarar föräldrarna för dess ekonomi, klädinköp och annat praktiskt vilket kräver viss kontakt.

LVU borde alltså inledningsvis tillämpas i alla hedersrelaterade ärenden, anser dessa deltagare. Skälet är att de utsatta då själva slipper ta det svåra beslutet att inte ha kontakt med en familj som är potentiellt farlig för dem tills de har upprättat ett eget inre skydd mot våld och förtryck. Behovet av skydd med stöd av LVU blir särskilt tydliga när unga personer med kognitiv funktionsnedsättning inte förstår sitt eget bästa.

⁹ Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-199052-med-sarskilda-bestammelser-om-var_d_sfs-1990-52

¹⁰ Socialtjänstlag (2001:453), <https://lagen.nu/2001:453>

De verksamheter som förespråkar uppbrott med stöd av LVU anser att socialtjänstens familjearbete ofta är ytligt och fyllt av kompromisser som den unge inte är hjälpt av i det långa loppet. En av verksamheterna som tittat närmare på exempel på lyckat familjearbete enligt socialtjänsten anser att det snarare handlar det om att socialtjänsten ”lyckades kompromissa att hon skulle få komma hem en timme senare, men man har liksom inte kommit åt de grundläggande strukturerna. Hon kan t.ex. inte välja vem hon ska gifta sig med” (SF5). När familjearbete bedrivs på det sättet ”kompromissar man med de mänskliga rättigheterna”, påpekar de.

Spår 2: Stöd genom individuellt anpassat arbete och lyhördhet för kontexten

Det andra spåret i intervjumaterialet är uppfattningen att det i vissa fall är nödvändigt att få våldsutsatta att bryta helt och hållet med sitt familjesammanhang, medan det i andra fall går att bibehålla, eller så småningom återuppta, kontakten. De flesta professionella aktörer i intervjumaterialet anser att det är ytterst viktigt att stötta barn och unga i deras egna processer med lyhördhet och så lite tvång som möjligt. Flera intervjupersoner understryker att familjen och minoritetsnätverket inte är något man kan göra sig av med. Det gäller både religiösa och etniska grupper och familjer av olika slag. De vill bryta med våldet och förtrycket, men inte med sina nära och kära, sitt folk, sin religion och sitt språk.

Flera av verksamheterna uttrycker oro inför vad de betraktar som en svartvit, allt för kategorisk, inställning hos aktörer på problemområdet. Någon påpekar att de insatser som erbjuds tenderar att präglas av uppfattningen att våldsutsatta befinner sig ohjälpligen fast i hedersstrukturen och därmed aldrig kan förbättra sin livssituation och därför måste bryta helt och hållet med hela sitt sociala sammanhang. Uppfattningen att all kontakt mellan våldsutsatta barn och deras familjer alltid måste upphöra bygger, enligt aktörerna, på en stereotyp och felaktig tanke om att vuxna som lever i hedersstrukturer är oföränderliga och oemottagliga för familjearbete eller andra frivilliga insatser.

Av avgörande betydelse för skillnaden mellan olika föräldrars sätt att hantera barnens krav på individuell frihet är i vilken mån de har relationer med betydelsefulla personer i andra grupper. Dessa kan vara arbetskamrater vars uppfattning om ens liv och uppförande känns betydelsefull. Det kan också vara grannar eller föreningsmedlemmar i någon etniskt och religiöst gränsöverskridande intresseförening som man är med i eller liknande. När andra människor och gemenskaper blir tillräckligt betydelsefulla för en ger de motivationen, kraften och i bästa fall också de redskap man behöver för att kunna stå stark, på egna ben gentemot ett våldsförespråkande kollektiv. De föräldrar som inte har andra gemenskaper än ursprungskollektivet att vända sig till varken vill eller kan skydda sina barn. Socialtjänstens, polisens och elevhälsans utmaning är att utveckla redskap för att förstå när det ena eller det andra är fallet.

Konkreta exempel visar att när socialtjänsten arbetar med familjer i rätt situation, vid rätt tidpunkt och i nära samarbete med den som är utsatt, kan familjearbetet fungera. Det är en allmän åsikt att samhället behöver utveckla en mer nyanserad förståelse för mångfalden av vålds- och förtryckssituationer och för den hedersrelaterade problematikens oerhörda komplexitet. Det ska med kraft understrykas att utvecklingen av en sådan förståelse naturligtvis inte ska förväxlas med en låt-gå-inställning där allt är tillåtet; att nyansera är inte att acceptera

eller relativisera det hedersrelaterade våldet och förtrycket. Tvärtom! Aktörerna anser att nyanseringen behövs för att de ska kunna överskrida symtombehandlingen och behandla problemet från roten, så att ett effektivt förebyggande och stödjande arbete kan ske. För att det ska vara möjligt efterlyser verksamheterna dialogiskt genererad och evidensbaserad kunskap om familjearbete.

Behov av forskning om familjearbete

Verksamheterna efterfrågar systematisk kunskap om konsekvenserna av olika sätt att arbeta med olika familjer i olika situationer genom forskning om vilka faktorer som kan bidra till att föräldrar accepterar sina barns livsstil även när den strider mot kollektivets normer och vilka faktorer som kan möjliggöra förändring.

Tillitens betydelse i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck

Vi har frågat aktörerna i det offentliga och civilsamhällets verksamheter om de upplever att personer i deras målgrupper har tillit till deras verksamheter. Svaren visar att det långt ifrån är självklart för människor, som lever i livssituationer där våld och förtryck är återkommande inslag i vardagen, att vända sig till socialtjänsten för att få hjälp och stöd.

En majoritet av de aktörer som möter ungdomar berättar om ungdomarnas oro och bristande tillit till myndigheter. Ungdomarna oroar sig för vad som kommer att hända med dem själva om de vänder sig till myndigheter, men också vad de utsätter sin familj för. Får de till exempel den hjälp de anser att de behöver när de vänder sig till myndigheter eller kommer något ur kontakten som de inte alls hade tänkt sig? Enligt verksamheter som arbetar med ungdomar är de ofta mycket försiktiga med att kontakta socialtjänsten eftersom ett litet problem kan komma att växa sig större på grund av socialtjänstens sätt att hantera det. Detta kan i värsta fall bidra till allvarlig vålds och förtryckssituation eller ökat misstroende som stärker gemenskapen i grupper som blir allt mer slutna. Hos några kan det bidra till utvecklingen av psykisk ohälsa och/eller kriminalitet.¹¹

Våldsutsatta som samtidigt är föräldrar till minderåriga barn är ofta oroliga för att söka stöd av socialtjänsten eftersom de är rädda för att socialtjänsten ska omhänderta deras barn om de får veta att det förekommer våld i hemmet. Det får dem att hellre söka upp sina släktnätverk för att få hjälp och stöd.

När vi frågat intervjudeltagarna om de upplever att deras målgrupper har tillit till dem och deras verksamhet, har samtalen kommit att handla om socialtjänsten i allmänhet och dess myndighetsutövning i synnerhet. De flesta berättar att de själva eller deras målgrupp har obefintlig eller bristande tillit till socialtjänstens myndighetsutövning.

Frågan om tillit är inte bara väsentlig för förståelsen av relationen mellan våldsutsatta och deras anhörigas och de hjälpande instanserna – den är också väsentlig för förståelse av samverkan mellan verksamheter. En konfliktlinje och källa till oro mellan personer som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, övriga aktörer och socialtjänst, är

¹¹ Se Sarnecki 2014.

anmälningsplikten som regleras i SoL 14 kap. 1§ och de orosanmälningar som följaktligen måste göras till socialtjänsten. Åtskilliga unga berättar om svåra situationer då samverkan mellan skola och hem som inte varit hjälpsam. Det handlar om situationer då t.ex. skolan gjort för lite eller fel; för lite när skolkuratorer inte tagit deras situation på allvar och inte försökt bidra till förändring och fel när skolkuratorer berättat allt de unga sagt för deras föräldrar vilket förvärrat situationen.

Anmälningsplikten som tjänstepersoner har när de känner oro för att ett barn far illa är en del av rättssamhällets ambition att vara det yttersta skyddet för alla barn, men åtskilliga av de utsattas berättelser handlar om situationer där samverkan inte fungerat och anmälningar inte gjorts i tid. Det finns mycket att utveckla på samverkans och tillitens område som är en förutsättning för att utsatta får rätt stöd i rätt tid oberoende av om det våld eller förtryck de utsatts för relaterar till heder, mäns våld mot kvinnor eller våld i nära relationer.

Några av det hedersrelaterade våldets rättsliga aspekter

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet blir tydlig också när juridiska och processuella aspekter beaktas. I kapitlets andra del framgår att inneslutenhet, kollektivism, misstro mot myndigheter och önskan om att bevara anseendet utåt bidrar till att det kan vara särskilt komplicerat att identifiera, utreda och driva rättsprocesser vid brott med hedersmotiv. Såväl våldsutsatta personer som vittnen kan känna motstånd mot att delta i rättsprocessen på grund av rädsla för repressalier från, och lojalitet gentemot, det kollektiv som sanktionerat våldet. Det faktum att det kan finnas ett stort antal gärningspersoner som måste förhöras – och som utsatta personer och vittnen kan behövas skyddas från – bidrar ytterligare till svårigheterna.

De processuella hinder som framstår som allra tydligast i intervjumaterialet har dock att göra med brottsoffrets känslor av skuld och skam. Flera aktörer har uppfattningen att det blir mycket svårt för målsäganden att ge utförlig och detaljerad information om det inträffade inför det kollektiv av föräldrar, syskon och släktingar som närvarar i rätten; särskilt när händelserna avser sexuellt våld eller andra starkt tabubelagda ämnen. Detsamma gäller asylsökande hbtq-personer som förväntas presentera sammanhängande berättelser om intima, sexuella erfarenheter för att bevisa sina asylskäl.

Några intervjudeltagare argumenterar för att det hedersrelaterade våldets och förtryckets kollektiva karaktär och brottsoffrets stora utsatthet motiverar en särskild lagstiftning. De flesta av de intervjuade aktörerna – i synnerhet de som verkar inom rättsväsendet – är dock negativt inställda till de omdebatterade förslagen om en särskild brottsrubricering för hedersbrott. De befarrar att sådana förändringar skulle leda till diskriminering. Svårigheterna kring att avgöra motiven bakom ett givet brott skulle, enligt dessa aktörer, kunna leda till att hedersmotiv både under- och överidentifieras på grund av okunskap och stereotyper. De tror heller inte att särslagstiftning skulle leda till fler fällande domar och upprättelse för utsatta personer. Istället betonar de vikten av ökad kunskap, stöd i rättsprocessen och bättre användning av befintlig lagstiftning, som de facto medger att särskild utsatthet tas i beaktande och att fler förövare än en döms för samma brott.

När våldets konkreta uttryck och de relaterade processuella och juridiska aspekterna analyseras framstår hedersrelaterat våld och förtryck som ett komplext fenomen där intersektioner av makt vävs samman. Våldets kollektiva karaktär gör att det i många fall finns ett flertal våldsanvändare och ett flertal utsatta, samt personer som befinner sig i, eller växlar mellan, dessa två positioner. Den som utsätts för ryktesspridning sprider inte sällan rykten om andra i syfte att leda bort uppmärksamheten från sig själv och den egna familjen, för att nämna ett exempel.

Det är bland annat dessa mekanismer – ett slags multipelt och delat offer- och förövarskap – som gör frågan om särlagstiftning så komplicerad. Samtidigt bör erkännandet av ett delat offer- och förövarskap inte leda till förnekande av hedersstrukturens patriarkala makthierarkier; människor i hederskontexter lever trots allt under vitt skilda omständigheter och tillskrivs olika makt, handlingsutrymme och värde beroende på kön, ålder, klass, sexualitet och andra maktordningar.

3 Sammanfattningar av den kvantitativa delstudien

I de följande avsnitten sammanfattas den kvantitativa studiens huvudsakliga analytiska kriterier, empiriska resultat och slutsatser.

Teoretiska och analytiska kriterier

För att avgränsa, identifiera och urskilja hedersrelaterade begränsningar, hot och våld från icke-hedersrelaterade begränsningar, och våld utgår den kvantitativa delstudien från teoriförankrade analytiska kriterier hämtade från tidigare forskning och den svenska regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Dessa kriterier kan se något annorlunda ut för flickor än för pojkar, men för båda dessa könscategorier kretsar det generellt kring normer gällande *begränsningar och kontroll avseende sexualitet, relationer och kroppsliga uttryck*, och kring normer gällande *kollektivets sanktionering av våldsanvändning i syfte att kontrollera beteenden för att undvika skam, vanheder, och dåligt rykte*. Därför har två kompletterande hedersnormer använts som indikatorer: kontrollen av flickors och pojkars sexualitet (*oskuldsnormer*) och kollektiv legitimering av våldsanvändande/kollektivt våld (*våldsnormer*).

Förståelsen av oskuldsnormer som specifikt hedersrelaterade tar avstamp i den kvalitativa delstudien, tidigare forskning, och regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Den bygger på sådan tidigare forskning som identifierar bevarandet av den ogifta dotterns oskuld och kyskhet som centralt i den hederskontextuella institutionen - till skillnad från i icke-hederskontextuella sammanhang - och som en angelägenhet för hela familjen, inte enbart individen. Normer om sexualitet, umgänge och relationer handlar om att kontrollera ungdomars, framförallt flickors, sexualitet och att garantera deras oskuld, genom såväl virtuell som fysisk könsseparation. Här ingår alltså de individer som upplever begränsningar rörande olika former av relationer till det motsatta könet, såväl kärleksrelationer som vänskapsrelationer, nutida och framtida. Även pojkarna inkluderas i materialet, även om kunskap om de begränsningar som pojkar utsätts för inte är lika omfattande som kunskapen om flickors begränsningar. Resultaten för flickor och pojkar redovisas separat och jämförs. Genom att använda oskuldsnormer har vi försökt att göra delar av denna studie relativt jämförbar med resultat från tidigare studier.

Förståelsen av våldsnormer som specifikt hedersrelaterade utgår också från den kvalitativa delstudien, tidigare forskning, och regeringens definition av hedersrelaterat våld och förtryck. Den bygger på sådan tidigare forskning som identifierar hur det hedersrelaterade våldet kännetecknas av att det utövas kollektivt och som ett verktyg för att förhindra, korrigera, kväsa eller straffa särskilda beteenden. Det är en angelägenhet för familjen eller hela släkten. Våldet drabbar både flickor och pojkar, även om utsatta flickor är överrepresenterade i tidigare studier.

I både flickors och pojkars fall används våld i relation till utövandet av sexualitet och bevarande av familjens goda rykte. Såväl flickor och kvinnor som pojkar och män kan utsättas och vara förövare. Ibland är en och samma person både utsatt och den som utsätter eller tvingas utsätta andra för våld, detta gäller inte minst pojkar och unga män. Genom att använda våldsnormen kan vi inkludera nyanser i flickors och pojkars relation till hedersinstitutionen som annars kan riskeras att förbises. Användning av våldsnormer synliggör dels både flickor och pojkar som utsatta för hedersförtryck och våld, och dels den grupp individer som inte vill/kan definieras som flicka eller pojke. Dessutom synliggörs andra strukturella faktorer som ökar ungdomars utsatthet för hedersrelaterade begränsningar, våld och förtryck.

För både ungdomar som lever med oskuldsnormer och ungdomar som lever med våldsnormer undersöks och jämförs i vilken omfattning och varifrån de söker stöd och hjälp, samt orsakerna till att de inte gör det. Avslutningsvis undersöks, för båda hedersgrupperna, grad av hederssocialisation, vilket mäts genom attityder till grundläggande fri- och rättigheter. Resultat jämförs med den grupp ungdomar som varken lever med oskuldsnormer eller hedersnormer.

Hedersutsatthetens uttryck och omfattning undersöks inom tre empiriska områden: 1) relation och sexualitet, 2) vardagsliv i hemmet och i skolan, och 3) erfarenhet av våld. De sociala sammanhang som främst undersöks inkluderar familjen, hemmet, skolan, fritiden och bostadsområdet. Dessutom ställs frågor om onlinekontexter. De sociala sammanhangen har analyserats dels separat och dels integrerat. Detta betyder att resultaten säger något om ungdomars begränsningar avseende sexualitet, vardagsliv i skolan och på fritiden, och utsatthet för våld i sig, och något om dessa områden tillsammans.

Utsatta och deras villkor

I detta kapitelanalyseras de kvantitativa resultaten för de två hedersnormsgrupperna. Först presenteras grupperna och antalet individer som ingår i dem. Därefter redovisas dessa individers omständigheter med avseende på särskilda utsattheter och ojämlikheter, med basis i de sociala kategoriseringar som görs i diskrimineringslagen. Därefter redovisas och jämförs gruppernas benägenhet, vilja och ovilja, att söka stöd och råd från utomstående. Avslutningsvis redovisas gruppernas attityder till grundläggande fri- och rättigheter.

Utsatta: oskuldsnormer och våldsnormer

De individer som ingår i *oskuldsnormsgruppen* är de individer vars handlingsutrymme regleras av normer om att vara oskuld och normer om att avstå från potentiella kärleksrelationer. Resultatet visar att 13% av ungdomarna i Göteborgsstudien lever med båda normerna om oskuld: att vänta med sex tills de gifter sig och att inte få ha en villkorlös kärleksrelation. I individer räknat är det 96 individer som ingår i oskuldsnormsgruppen.¹²

Det finns förväntningar på en relativt stor andel ungdomar om att vänta med sex tills de gifter sig och att dessa omsätts i praktiken genom att kärleksrelationer inte tillåts. Resultatet visar dock att normer om oskuld förekommer i något mindre omfattning i denna studie av Göteborg

¹² I Malmöstudien lever 20% (272 individer) med båda oskuldsnormerna och i Stockholmsstudien lever 10% (142) med båda oskuldsnormerna.

än vad som varit fallet i tidigare studier som undersökt hedersutsatthet bland ungdomar i en svensk storstad (23% i Stockholms stads studie 2009). Den sammantagna bilden visar att en majoritet av ungdomarna i undersökningen får ha ett heterosexuellt förhållande med en jämnårig. Men det finns begränsningar, även om erfarenhet av inskränkningar förekommer i något mindre omfattning än vad som framkommit i tidigare studier som undersökt huruvida flickor och pojkar tillåts ha ett förhållande med en jämnårig av motsatt kön (Högdin 2007; Socialstyrelsen 2007; Ungdomsstyrelsen 2009; Stockholms stad 2009; TRIS 2012).

De individer som ingår i *våldsnormsgruppen* är de individer vars handlingsutrymme och liv inskränks genom det kollektiva användandet och sanktioneringen av våld. Våldsnormsgruppen består av 1) de ungdomar som anger att de har utsatts för någon form av fysiskt, psykiskt eller sexuellt våld av någon i familjen/släkten eftersom den utsatte har fått dåligt rykte eller skämt ut familjen, andra personer i familjen/släkten förväntar sig det, eller eftersom familjen vill kontrollera och bestämma över den utsattes den utsatte/a, samt 2) de ungdomar som själva har utsatt någon annan i familjen eller släkten för liknande saker i syfte att förhindra att den utsatte får dåligt rykte, som straff för att den utsatte skämt ut familjen/släkten, eller eftersom andra i familjen/släkten förväntar sig det. Resultatet visar att 8% av ungdomarna i Göteborgsstudien har utsatts för (av familjen/släkten) kollektivt legitimerat våld, eller våldsutsatt någon i familjen/släkten för (av familjen/släkten) kollektivt legitimerat våld. I individer räknat är det 96 individer som ingår i våldsnormsgruppen.¹³ Det är samma antal individer som i oskuldnormsgruppen, men det är inte samma individer.

Utsattas strukturella villkor: kön och könsidentitet, nationalitet, religion och religiositet, funktion, socioekonomi

Av de 13% ungdomar i Göteborg som lever med oskuldnormer är 73% flickor, 24% pojkar, och 3% har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera, eller att uppdelningen inte stämmer för dem.¹⁴ Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp av ungdomar som inte lever med oskuldsnormer, är flickor överrepresenterade i oskuldnormsgruppen. En dryg tiondel av flickorna och en femtedel av pojkarna lever med en sjukdom eller funktionsnedsättning som begränsar dem i deras vardag. En majoritet (60%) är födda i Norden, cirka 40% är födda utanför Europa och kom till Sverige före sexårsdagen. Hälften av pojkarna kom till Sverige efter trettonårsdagen. De flesta bor lägenhet och i en förort. Runt 80% är muslimer. Drygt fyra

¹³ Denna siffra är, till skillnad från siffran för oskuldnormer, i paritet med Malmömaterialiet och Stockholmsmaterialiet procentuellt räknat: 8% av ungdomarna i Göteborgsstudien, 9% av ungdomarna i Malmöstudien och 7% av ungdomarna i Stockholmsstudien lever med våldsnormer. Det är däremot stor skillnad räknat i antalet individer: 96 i Göteborg, 142 i Malmö och 153 i Stockholm.

¹⁴ I Malmöstudien lever 20% (272 individer) med båda oskuldsnormerna. Av dem är drygt två tredjedelar flickor (68%, 185 individer), en dryg fjärdedel är pojkar (27%, 74 individer) och en knapp tjugondel av individerna i oskuldsnormsgruppen har angivit att de är könsöverskridande eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (5%, 13 individer). I Stockholmsstudien lever 10% med båda oskuldsnormerna. Av dem är 74% (105 individer) flickor, 23% (33 individer) pojkar och 3% (4 individer) är osäkra/vill inte definiera eller uppger att uppdelningen i flicka/pojke inte stämmer för dem. I Göteborgsstudien lever 13% (96 individer) med båda oskuldsnormerna. Av dem är 73% flickor (70 individer), 24% pojkar (23 individer), och 3% i oskuldsnormsgruppen har uppgivit att de är osäkra/inte vill definiera eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (3 individer).

femtedelar av ungdomarna uppger att deras mamma och pappa är mycket religiösa. En majoritet av både flickorna och pojkarna själva är mycket religiösa. Hälften av mammorna och en dryg tredjedel av papporna arbetar inte. Mammorna, framförallt pojkarnas mammor, är oftare högutbildade än papporna: 75% av pojkarnas mammor är universitetsutbildade, men 63% av mammorna arbetar inte. Det är en mycket stor andel av föräldrarna som inte arbetar, jämfört med i kontrollgruppen. Föräldrarnas utbildningsnivå, sysselsättning och religion ökar utsattheten.

Av de 8% ungdomar i Göteborg som lever med våldsnormer är 55% flickor, 29% pojkar, och 16% har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera, eller att uppdelningen inte stämmer för dem.¹⁵ Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp av ungdomar som inte lever med våldsnormer, är gruppen som består av dem som är osäkra, inte vill definiera eller som uppgivit att uppdelningen inte stämmer för dem starkt överrepresenterad i våldsnormgruppen. En femtedel av flickorna och två femtedelar av pojkarna lever med en sjukdom eller funktionsnedsättning som begränsar dem i deras vardag. De flesta flickorna är födda i Norden, de flesta pojkarna är födda utanför Europa och kom till Sverige efter att de fyllt tretton. Drygt hälften bor i lägenhet och de flesta i en förort. En tredjedel är kristna och en tredjedel är muslimer. En knapp tredjedel uppger att mamma är mycket religiös och en dryg tredjedel att pappa är mycket religiös. Flickorna själva är inte särskilt religiösa, medan 40% av pojkarna är mycket religiösa.

De flesta av flickornas mammor arbetar (79%), de flesta av pojkarnas mammor gör det inte (64%). Hälften av mammorna är högutbildade. Drygt hälften av papporna är högutbildade. De flesta pappor arbetar, men många gör det inte: 48% av pojkarnas pappor och 20% av flickornas pappor arbetar inte. Det är en mycket stor andel av föräldrarna som inte arbetar, jämfört med i kontrollgruppen. Föräldrarnas sysselsättning, eller avsaknad därav, sammanfaller med utsattheten.

Utsattas inställning till stöd och hjälp

Av dem som lever med oskuldnormer menar ungefär hälften att de inte har behov av stöd och hjälp. Om de ändå skulle söka hjälp skulle de i första hand vända sig till någon på skolan. En åttiondel skulle vända sig till en religiös företrädare. Färre än 6% skulle vända sig till en organisation som arbetar specifikt mot våld i nära relation eller hedersförtryck. En dryg tiondel skulle vända sig till socialtjänsten för stöd eller hjälp. Den vanligaste orsaken till att inte söka stöd eller hjälp är för flickorna att de inte tror att någon skulle förstå dem. En dryg tiondel vet inte vart de ska vända sig. För pojkarna är den vanligaste anledningen att det skulle kunna innebära en fara för dem om någon fick reda på att de pratat med någon utomstående. Ingen av pojkarna uppger att de inte vet var de skulle vända sig.

¹⁵ I Malmöstudien lever 9% av ungdomarna med våldsnormer (142 individer). Av dessa är 39% flickor (56 individer), 44% pojkar (63 individer), och 16% (23 individer) vill inte svara/är osäkra eller som uppger att indelningen i pojke/flicka inte passar dem. I Stockholmsstudien lever 7% av ungdomarna med våldsnormer (153 individer). Av dessa är 62% flickor (95 individer), 34% pojkar (52 individer), och 4% (6 individer) som inte vill svara/är osäkra eller som uppger att indelningen i pojke/flicka inte passar dem.

Av dem som lever med våldsnormer menar en knapp tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna att de inte har något behov av stöd eller hjälp. Om de ändå skulle söka hjälp skulle de i första hand vända sig till ungdomsmottagningen, någon på skolan, eller BRIS eller liknande. En dryg tiondel skulle vända sig till en religiös företrädare. En femtedel av flickorna och 4% av pojkarna skulle vända sig till en organisation som arbetar specifikt mot våld i nära relation eller hedersförtryck. En fjärdedel av flickorna och 4% av pojkarna skulle vända sig till socialtjänsten för stöd eller hjälp. Den vanligaste orsaken till att inte söka stöd eller hjälp är för flickorna att de inte tror att någon skulle förstå dem, följt av att det skulle kännas som att de sviker sin familj om de berättar för andra. En dryg femtedel vet inte var de ska vända sig. För pojkarna är tre av orsakerna lika vanligt förekommande: det skulle kunna innebära en fara för dem om någon fick reda på att de pratat med någon utomstående, ingen skulle förstå dem, och att det skulle kännas som att de svek sin familj om de berättade för andra. En dryg tiondel av pojkarna uppger att de inte vet vart de skulle vända sig.

Utsattas socialisation

Bland de ungdomar som lever med oskuldnormer är stödet för grundläggande fri- och rättigheter avsevärt lägre än bland de ungdomar som inte lever med varken oskuldnormer eller våldsnormer. Runt 80% anser att kvinnors rätt till fri abort, och lagstiftning som förbjuder kvinnlig könsstympning, tvångsgifte och barnaga är jättebra. Färre än 70% tycker att det är jättebra att man måste vara 18 år för att få gifta sig i Sverige. Pojkar i gruppen är mer negativt inställda än flickorna genomgående, och 30% tycker att den svenska lagen som förbjuder könsstympning är jättedålig/ganska dålig. Fler än hälften (53%) tycker att rätten till fri abort är dålig.

Bland de ungdomar som lever med våldsnormer är flickor generellt mer positiva än pojkar till de grundläggande fri- och rättigheterna. Det finns avvikelser i grupp- och könsmönster gällande frågorna om kvinnlig könsstympning och förbudet för föräldrar att bestraffa sina barn med våld. Bland de pojkar som lever med våldsnormer tycker 35% att förbudet mot kvinnlig könsstympning är ganska dåligt/jättedåligt. Motsvarande siffror i kontrollgruppen är 9% och i oskuldnormsgruppen tycker 30% att förbud mot kvinnlig könsstympning är dåligt. Bland de flickor som lever med våldsnormer tycker 14% att det är dåligt att föräldrar inte får bestraffa sina barn med våld. Motsvarande siffror i kontrollgruppen är 0% och i oskuldnormsgruppen 12%.

Sammanfattningsvis kan resultatet sägas peka på tre viktiga skillnader: 1) Det finns genomgående en skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att den svenska lagens grundläggande fri- och rättigheter, såsom jämställdhet, kvinnors rätt till sina kroppar, och barns rättigheter är dåligt. 2) Det finns genomgående en skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är mindre negativt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. 3) Oskuldnormsgruppen är särskilt negativt inställd till grundläggande fri- och rättigheter, särskilt gruppens pojkar.

Sexualitet och relationer

I detta kapitel redovisas resultaten avseende i vilken utsträckning ungdomar i årskurs nio som lever med hedersrelaterade normer kontrolleras och begränsas när det gäller sexualitet och relationer. Först redogörs för innehållet i dessa begränsningar och därefter redovisas hur stor andel av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen, våldsnormsgruppen och kontrollgruppen som lever med dem. Resultatet presenteras för pojkar och flickor.

I enkätundersökningen som rapporten är baserad på motsvaras detta område av frågeområdet ”Relationer och sexualitet” och följande frågeteman:

1. *Kontroll av sexualitet: Ungdomar vars familj förväntar sig att de ska vänta med sex till äktenskap.*
2. *Kontroll av nutida kärleksrelation: Ungdomar vars familj inte tillåter en heterosexuell parrelation med jämnårig.*
3. *Kontroll av framtida kärleksrelationer: Ungdomar som inte själva får/kan bestämma vem de ska gifta sig med i framtiden.*
4. *Kontroll av vänskapsrelationer: Ungdomar vars familj inte tillåter en vänskapsrelation med jämnåriga av annat kön.*

Den första frågan undersöker ungdomarnas uppfattningar om huruvida deras familj eller släkt har förväntningar på dem om att inte ha sex före äktenskap. Den andra frågan som undersöks är frågan om förväntningar och beteenden när det gäller kärleksrelationer. Frågan handlar delvis om huruvida den norm som undersöktes i föregående fråga omsätts i praktiken, det vill säga: försöker familjen eller släkten reglera ungdomarnas liv på ett sådant sätt att sannolikheten att de har sex före äktenskapet minskar? Resultaten av den här frågan ger alltså en indikation på om det förekommer någon konkret omsättning av en föreliggande norm om sex. Den tredje frågan handlar om huruvida ungdomarna tillåts bestämma vem deras framtida partner ska vara och huruvida de är oroliga över att någon annan ska bestämma. Den fjärde frågan, frågan om vänskapsrelationer, handlar om huruvida ungdomarna upplever att deras föräldrar begränsar deras umgänge med vänner av motsatt kön.

Resultatet styrker resultat från tidigare studier som visar att flickor omges av fler och hårdare krav och begränsningar när det gäller sexualitet och nutida relationer. I den grupp som utmärks av oskuldsnormer är drygt 40% av flickorna förbjudna att umgås hemma hos någon av motsatt kön. Den motsvarande siffran i Malmömaterialiet är nästan dubbelt så hög. Detta ger också uttryck för andra begränsningar kopplade till omgivningens föreställningar om att det är riskabelt att låta ungdomar av motsatt kön umgås vänskapligt. Könsuppdelningen är en spegling av den starka heteronormativitet som råder inte minst i traditionella miljöer, där det dels är ett grundläggande villkor att en partner är av motsatt kön för att en kärleksrelation alls ska få existera, men där normativiteten också tar sig uttryck i att det är just vänskapsrelationer och umgänge *mellan* könen som problematiseras av omgivningen. Sådana tendenser visar sig både i oskuldsnormsgruppen och i våldsnormsgruppen, och korresponderar väl med de utsagor som återfinns i den kvalitativa delstudiens intervjuer med individer som drabbats hårt när de brutit mot omgivningens förväntningar i detta avseende.

I oskuldsnormsgruppen finns sammantaget absolut flest begränsningar när det gäller oskuld, umgänge och partnerval. Ingen, vare sig bland flickorna eller pojkarna, lever med färre än två begränsningar. De flesta i gruppen anger två eller tre begränsningar, och av dessa ligger pojkarna högst med 65% som begränsas i tre avseenden mot 49% av flickorna. Det är också pojkarna som anger flest inskränkningar gällande framtida partnerval. Andelen pojkarna som inte fritt får välja framtida partner är större än andelen flickor i samtliga grupper: 73% av pojkarna jämfört med 57% av flickorna flickor bland dem som lever med oskuldsnormer, 39% av pojkarna jämfört med 26% av flickorna bland dem som lever med våldsnormer, och 3% av pojkarna jämfört med 2% av flickorna bland dem som varken lever med oskuldsnormer eller våldsnormer uppger begränsningar när det gäller att få välja vem de ska gifta sig med i framtiden.

Bland ungdomarna i våldsnormsgruppen lever 38% av flickorna och 37% av pojkarna med en familj som förväntar sig att de ska vara oskulder tills de gifter sig, jämfört med 0% av ungdomarna i kontrollgruppen. Att leva med en våldsnorm ökar alltså sannolikheten att du förväntas vara oskuld när du gifter dig. I oskuldsnormsgruppen är motsvarande siffror givetvis 100%.¹⁶

Även om det i våldsnormsgruppen finns oro beträffande friheten att välja partner i framtiden, så tyder enkätsvaren på att det bland Göteborgsungdomarna just är förekomst av oskuldsnormer som drastiskt ökar sannolikheten för tvång när det gäller äktenskap. Det är bland dessa ungdomar vi hittar allra flest som redan fått en blivande make/maka utsedd av familjen.

Vardagspraktiker

I detta kapitel redovisas och analyseras i vilken utsträckning hedersutsatta ungdomar lever med begränsningar avseende handlingsfrihet och vardagspraktiker i skolan och på fritiden, det vill säga begränsningar som hindrar ungdomarnas deltagande i det offentliga livet och civila samhället. Resultaten redovisas för flickor och pojkarna som lever med oskuldsnormer, våldsnormer och för dem som lever utan sådana normer.

Vardagspraktiker, och begränsningarna av dessa, handlar om aktiviteter och beteenden som kan betraktas som normala/ordinära för ungdomar i årskurs 9 och om ungdomarnas upplevelser av olika konkreta regleringar av vilka aktiviteter de får/kan engagera sig i, aktiviteter som är direkt kopplade till individuella och samhällsliga vardagspraktiker.

I enkätundersökningen motsvaras detta område av frågeområdet ”Hem, skola och fritid” och följande frågeteman:

1. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter såsom i) klassresa med övernattnings, ii) idrottsundervisning, iii) könsblandad simundervisning, och iv) sex- och samlevnadsundervisning), eftersom det går emot familjens kultur eller religion, eller eftersom familjen är orolig att individen kan få dåligt rykte.

¹⁶ Detta är betydligt lägre än i Malmö, där 48% av flickorna i våldsnormsgruppen lever med oskuldsnormer.

2. Ungdomar som inte tillåts delta i vanligt förekommande fritidsaktiviteter såsom att gå på gym, dansa, simma eller spela i ett band, eftersom det går emot familjens kultur eller religion, eller eftersom familjen är orolig att individen kan få dåligt rykte.

Resultatet visar att ungdomar som lever med hedersnormer är begränsade i betydligt större utsträckning än ungdomarna i kontrollgruppen, och pojkar är begränsade i betydligt större utsträckning än flickor: Pojkar i samtliga tre grupper uppger att de inte tillåts delta i skolaktiviteter mer än vad flickor gör. Sammanslaget, det vill säga om vi slår samman alla begränsningar och ställer frågan: hur många pojkar respektive flickor lever med en eller flera begränsningar avseende skolaktiviteter så visar resultatet konstant betydligt högre siffror för pojkar än för flickor: 4% jämfört med knappa 1% bland dem som inte lever med varken oskuldsnormer eller våldsnormer, 49% av pojkarna jämfört med 27% av flickorna bland dem som lever med oskuldsnormer, och 29% av pojkarna jämfört med 15% av flickorna bland dem som lever med våldsnormer tillåts inte delta i en eller flera vanliga skolaktiviteter.

Det är betydligt vanligare att ungdomar som lever med hedersnormer och som inte tillåts delta i vanligt förekommande skolaktiviteter, rationaliserar begränsningen utifrån familjens kultur eller med att familjen är orolig för att de skulle få dåligt rykte om de deltog, än att ungdomar i kontrollgruppen gör det. I kontrollgruppen svarar 0% att anledningen har att göra med kultur eller oro för rykte. Det finns även en skillnad även mellan de två hedersnormerna: oskuldsnormsgruppen svarar oftare än våldsnormsgruppen att familjens kultur legitimerar begränsningen (47% bland flickorna och 46% bland pojkarna jämfört med 38% respektive 25% i våldsnormsgruppen). En femtedel av ungdomarna i oskuldsnormsgruppen uppger även att oro för dåligt rykte är en anledning till att de inte får delta i vanligt förekommande skolaktiviteter. Bland våldsnormsgruppen är motsvarande andel cirka en tiondel.

Det är betydligt vanligare att ungdomar som lever med hedersnormer (oskuldsnormer eller våldsnormer) inte tillåts delta i vanligt förekommande fritidsaktiviteter, och att de rationaliserar detta utifrån familjens kultur eller oro för dåligt rykte, än att ungdomar som inte lever med hedersnormer begränsas och rationaliserar så. Mellan 8%-15% av pojkarna och flickorna i hedersgrupperna tillåts inte delta i vanliga fritidsaktiviteter, mot 0%-3% i kontrollgruppen. Att använda sociala medier är lika begränsat för både flickor och pojkar som lever med hedersnormer (8%-9%), och betydligt mer begränsat för hedersgrupperna än för kontrollgruppens ungdomar. Oro för ryktesspridning och att det går emot familjens kultur agas som skäl till begränsningarna.

Våldspraktiker

I detta kapitel redovisas i vilken utsträckning ungdomar som lever med hedersnormer respektive övriga ungdomar också lever med erfarenheter av olika former av hot, kränkningar och våld. Först redogörs för innehållet i våldets variationer, mekanismer och uttryck. Resultaten redovisas för flickor och pojkar som lever med oskuldsnormer respektive våldsnormer och för dem som lever utan sådana normer.

Det hedersrelaterade våldet kännetecknas av att det ofta utövas kollektivt och som ett verktyg för att förhindra, korrigera, kväsa eller straffa särskilda beteenden. Det är en angelägenhet för familjen eller hela släkten (Länsstyrelserna och Socialstyrelsen, 2005; Skr. 2007/08:39;

Socialstyrelsen 2014). Våldet drabbar flickor, pojkar och dem som av olika skäl inte vill eller kan definiera könstillhörighet. Utsatta flickor är överrepresenterade i tidigare studier, där våld används i relation till utövandet av sexualitet och bevarande av familjens goda rykte. Såväl flickor och kvinnor som pojkar och män och icke-binära kan utsättas och vara utsatt. Ibland är en och samma person både utsatt och den som utsätter (eller förväntas/tvingas utsätta andra), detta gäller inte minst pojkar och unga män.

Baserat på en sådan våldsförståelse och enkätens utformning, har vi i detta kapitel möjlighet att undersöka omfattningen av olika former av våld, förövares relation till offret och de rationaliteter genom vilka våldet legitimeras. Här ingår de individer som i enkätundersökningen uppgivit att de har blivit utsatta eller har utsatt någon annan för hot, kränkningar eller våld någon gång under de senaste tre åren.

I enkätundersökningen motsvaras detta område av frågeområdet ”Psykisk hälsa, kränkningar och våld” och följande frågeteman:

1. Våldsform: ungdomar som utsatts för, eller utsatt andra för, hot, kränkningar eller våld
2. Våldsaktörer: vem har utsatt dig, eller vem har du utsatt?
3. Rationalitet: varför tror du att du har utsatts eller utsatt andra för våld?

Resultatet visar att av de ungdomar som lever med oskuldnormer har runt en femtedel blivit utsatta för fysiskt våld. Pojkar är något mer utsatta än flickor. Sexuellt våld har drabbat 6% av flickorna och 16% av pojkarna. Den vanligaste våldsformen är att bli kallad för kränkande saker: Över en tredjedel av både flickorna och pojkarna har blivit utsatta en eller fler gånger. Den näst vanligaste formen är, för flickorna, att någon kontrollerar deras mobiler, och för pojkarna, att någon har spottat eller kastat saker mot dem, eller att någon har hotat att allvarligt skada deras partner på grund av deras relation.

Av de ungdomar som lever med våldsnormer har runt 60% blivit utsatta för fysiskt våld. 15% av flickorna och 40% av pojkarna har blivit utsatta för sexuellt våld. 44% av flickorna och 66% av pojkarna har utsatts för hot om allvarlig skada. 46% av flickorna och 36% av pojkarna har blivit inlåsta eller utfrysas av familjen.

I samtliga tre grupper är det fler pojkar än flickor som har varit med om att någon annan har skadat eller hotat skada deras pojkvän/flickvän på grund av deras relation. Erfarenheter av denna form av våld är i sig är betydligt högre i oskuldsnormsgruppen och våldsnormsgruppen än i kontrollgruppen. I våldsnormsgruppen har nästan hälften av pojkarna en sådan våldserfarenhet.

Resultatsammanfattning

Hedersutsatthets omfattning varierar beroende på hur heder förstås och definieras. I denna studie används två olika definitioner, dels baserad på *kontroll av sexualitet* och dels utsatthet för sanktionerat *kollektivt våld*. Dessa kallar vi oskuldsnormer och våldsnormer. Detta ger ett intervall av hedersutsatthet på 8%-13%, det vill säga andelen av de undersökta ungdomarna i

Göteborgs stad som lever med hedersrelaterade normer och förtryck ligger inom det intervallet. På den lägre sidan av intervallet hittar vi den grupp individer som utsatts för någon form av *kollektivt (familjen eller släkten), legitimerad våldsanvändning*, och på den högre sidan av intervallet hittar vi den grupp individer som lever med *normer som begränsar sexualitet* och det fria utövandet av denna. Dessa två grupper överlappar till en viss del, men det är en förvånansvärt liten överlappning. Detta resultat tyder på att vi fångar två olika hedersutsatta grupper.

Resultatet visar att 13% lever med normer och begränsningar om oskuld: att vänta med sex tills de gifter sig och att inte få ha en villkorslös kärleksrelation, det vill säga en relation med en jämnårig av motsatt kön. I individer räknat handlar det om 96 individer som lever med oskuldsnormer och begränsningar. Av dessa är 73% flickor, 24% pojkar, och 3% har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera, eller att uppdelningen inte stämmer för dem. Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp av ungdomarna som inte lever med oskuldsnormer, är flickor överrepresenterade i oskuldsnormsgruppen.¹⁷

Resultatet visar att 8% av ungdomarna (96 individer) i studien har utsatts för (av familjen/släkten) kollektivt legitimerat våld, eller våld utsatt någon i familjen/släkten för (av familjen/släkten) kollektivt legitimerat våld. Av dessa är 55% flickor, 29% pojkar, och 16% har uppgivit att de är osäkra, inte vill definiera, eller att uppdelningen inte stämmer för dem. Jämfört med kontrollgruppen, det vill säga den grupp av ungdomar som inte lever med våldsnormer, är gruppen flickor och gruppen som består av dem som är osäkra, inte vill definiera eller som uppgivit att uppdelningen inte stämmer för dem överrepresenterade i våldsnormsgruppen.¹⁸

Ungdomar som lever med de normer som i den här studien definierar hedersutsatthet, våldsnormer och oskuldsnormer, lever med en ökad risk att både utsättas för multipla våldsformer och att utsätta andra för våld.

Hedersutsatthetens omfattning varierar kraftigt beroende på hur gränsdragningar avseende kön görs. Den största omfattningen av hedersförtryck avseende kontroll av sexualitet finns bland flickor, den största omfattningen av hedersförtryck avseende kollektivt våld finns bland pojkar och bland dem som inte vill eller kan definiera könstillhörighet. När det gäller andra strukturella faktorer återfinns den allra största utsattheten bland dem som bor i lägenhet och i en förort. För oskuldsnormsgruppen är den egna och föräldrarnas grad av religiositet en riskfaktor, medan grad av religiositet är mindre relevant för våldsnormsgruppen. För båda hedersgrupperna är

¹⁷ I Malmöstudien lever 20% (272 individer) med båda oskuldsnormerna. Av dem är drygt två tredjedelar flickor (68%, 185 individer), en dryg fjärdedel är pojkar (27%, 74 individer) och en knapp tjugondel av individerna i oskuldsnormsgruppen har angivit att de är könsöverskridande eller att uppdelningen i pojke och flicka inte passar dem (5%, 13 individer). I Stockholmsstudien lever 10% med båda oskuldsnormerna. Av dem är 74% (105 individer) flickor, 23% (33 individer) pojkar och 3% (4 individer) är osäkra/vill inte definiera eller uppger att uppdelningen i flicka/pojke inte stämmer för dem.

¹⁸ Denna siffra är, till skillnad från siffran för oskuldsnormer, i paritet med Malmömaterialiet och Stockholmsmaterialiet procentuellt räknat: 8% av ungdomarna i Göteborgsstudien, 9% av ungdomarna i Malmöstudien och 7% av ungdomarna i Stockholmsstudien lever med våldsnormer). Det är däremot stor skillnad räknat i antalet individer: 96 i Göteborg, 142 i Malmö och 153 i Stockholm.

föräldrarnas utbildningsnivå och sysselsättning oerhört viktiga. Mammans relation till arbetsmarknaden är särskilt viktig: ungdomar som lever med hedersnormer har i mycket större utsträckning en mamma som förvisso är utbildad, men som inte arbetar.

Det är i första hand pappor eller andra vuxna män i släkten som utsätter ungdomarna för våld. Därefter är det en bror eller annan ung man i släkten, och därefter mammor och andra kvinnor i släkten – här är Göteborgsmaterialet unikt. Syskon utsätter varandra i våldsnormsgruppen, men inte i samma utsträckning i oskuldsnormsgruppen. Bland de ungdomar som inte lever med hedersnormer är det ovanligt att syskon utsätter varandra för våld. Hedersutsatta ungdomar vet i större utsträckning än ungdomar som inte lever med hedersnormer varför de utsätts för våld.

Pojkar som lever med våldsnormer är mest sannolika att ha utsatt andra för våld, nästan samtliga har våldsutsatt andra. Hälften av dem har utsatt en bror eller annan ung man i familjen för våld. Av flickorna som lever med våldsnormer har nästan hälften använt våld eller kontroll mot någon, och den man oftast utsätter inom familjen är en syster/annan ung kvinna. Flickor som lever med oskuldsnormer är minst sannolika att utsätta andra för våld.

Ungdomar som lever med hedersnormer, framförallt oskuldsnormer, och pojkar, är genomgående mer negativt inställda till den svenska lagstiftningen om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar än de ungdomar som inte lever med hedersnormer.

Hedersutsatta flickor är mindre benägna än andra grupper att vända sig till samhällsliga institutioner för stöd eller hjälp. Nästan hälften av de flickor som lever med oskuldsnormer och en tredjedel av de flickor som lever med våldsnormer skulle inte vända sig till några av de föreslagna myndigheter eller organisationer som arbetar med dessa frågor, såsom till exempel socialtjänsten, polisen, eller en tjejjour.

Skolan är en central institution: Flickor och pojkar som lever med hedersutsatthet skulle, om de överhuvudtaget skulle prata med någon utomstående, vända sig till en lärare, skolkurator eller skolsköterska. Undantaget är pojkar som lever med kollektiva våldsnormer, där skulle ett färre antal (15%) vända sig till någon på skolan. Den sammantagna bilden pekar på att de hedersutsatta ungdomarna i första hand skulle söka hjälp hos institutioner som inte är uttalat hedersspecifika. Det aktualiserar vikten av kompetens i dessa frågor bland institutioner och myndigheter vars huvuduppgift inte är att arbeta med hedersfrågor.

Den vanligaste orsaken till att ungdomar som lever med oskuldsnormer inte söker stöd eller hjälp från någon utomstående är att de inte anser sig ha något behov av det. Flickorna menar vidare att ingen skulle förstå dem, medan det för pojkar skulle innebära en fara om någon fick reda på att de har sökt stöd eller hjälp från en utomstående. För ungdomar som lever med våldsnormer är orsakerna till att inte söka stöd eller hjälp mer differentierade mellan flickor och pojkar. För flickor är den vanligaste orsaken att de inte tror att någon skulle förstå dem, följt av att de inte har något behov och att det känns som om de sviker sina familjer om de berättar för andra. Bland pojkarna som lever med våldsnormer är den vanligaste orsaken till att inte söka stöd och hjälp att de inte har något behov, följt av att det skulle innebära en fara för dem om någon fick

reda på att de sökt hjälp, att det känns som att de sviker sina familjer, och att de inte tror att någon skulle förstå dem. Det är värt att upprepa att de ungdomar som ingår i våldsnormsgruppen har utsatts för någon form av våld av antingen familj eller släkt. Trots det anser alltså nästan en tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna att de inte är i behov av stöd eller hjälp.

Hedersutsatthetens omfattning ligger i denna studie inom det intervall som redovisas i tidigare enkätstudier genomförda bland ungdomar i Sverige, där det sammantagna intervallet för gruppen som kan anses leva med hedersrelaterade normer är 3%-23%. En övergripande slutsats vi kan dra från genomgången av tidigare forskning är att hedersutsatthetsintervallet varierar kraftigt beroende på hur frågorna ställs och hur undersökningen genomförs: det går i princip inte att besvara omfattningsfrågan när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck.

4 Slutsatser

Det intersektionella perspektivets bidrag till kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck

Uppdragsgivarna har önskat att föreliggande studie av det hedersrelaterade våldet och förtrycket i Göteborg, Malmö och Stockholm skulle genomföras med ett intersektionellt perspektiv. Det innebär att kunskap om hur ett flertal maktordningar samverkar ligger bakom utformningen av studien och analysen av det material den bygger på. Intersektionalitet är därför underlag för studiens metodologiska upplägg och dess teoretiska ramverk. Fördelen med det intersektionella perspektivet är att det kan hjälpa oss att få syn på olika maktordningar, både inom familjer, grupper, organisationer och i samhället i stort.

I slutsatserna som följer framgår att uppdragsgivarens utgångspunkt för uppdraget som var att studera det hedersrelaterade våldet och förtrycket komplexitet, har varit nödvändig för möjligheten att upprätta det kunskapsunderlag till förbättrade möjligheter att främja, förebygga och vidta adekvata insatser på problemområdet som presenteras i denna rapport.

Nedan presenterar vi dels exempel på olika maktordningar och dels hur motstånd skapas gentemot dessa maktordningar genom att besvara frågeställningarna i tur och ordning. I svaret på den sista frågeställningen, där rekommendationer efterfrågas, är fokus ställt på hur dessa maktordningar kan förändras genom att konstruktiva maktordningar stärks och destruktiva maktordningar motverkas.

1 Vilka uttryck har det hedersrelaterade våldet och förtrycket?

Enligt enkätundersökningen samt fokusgruppintervjuer, enskilda intervjuer med professionella och individuella intervjuer med personer som har erfarenhet av att leva inom en hederskontext, tar sig det hedersrelaterade våldet och förtrycket en rad psykiska, fysiska, sexuella, ekonomiska och materiella uttryck.

Den sammantagna bilden är att fysiskt våld är vanligt förekommande, men att psykiskt våld i form av begränsningar, ryktesspridning, kontroll, hot och trakasserier är vanligast. Många intervjudeltagare beskriver sådant som en självklar, förgivettagen del av vardagslivet inom hederskontexten. Det psykiska våldet har ofta ekonomiska och materiella former, såsom att den utsatta berövas rätten att arbeta, ha ett bankkonto, använda mobiltelefon eller att själv välja sina kläder.

Bland de fysiska våldshandlingarna nämns allt från nyp, knuffar och örfilar till grov misshandel såsom slag, sparkar och våld med tillhyggen. I materialet nämns också i några fall mord som begåtts mot våldsutsatta personers familjemedlemmar i familjens tidigare hemland. Det fysiska våldet kan också ha inslag av kränkningar och isolering, exempelvis då den utsatta blir misshandlad och inlåst utan mat, vatten och sociala kontakter.

Vissa av de våldshandlingar som beskrivs utförs för att förebygga normbrott. Det gäller företrädesvis begränsningar som syftar till att säkerställa att hedersnormerna aldrig utmanas och kommer till uttryck i rigorös kontroll av barns och ungas klädsel och sociala kontakter. Andra våldshandlingar handlar om bestraffning vid normbrott, det vill säga kollektivt sanktionerade repressalier som ibland drivs av ett familjeöverhuvud. Familjeöverhuvudet kan vara en far, en bror, en farbror, farfar, kusin eller motsvarande släktingar på moderns sida. Såväl förebyggande som bestraffande våld utförs för att bevara eller återupprätta en familjs eller släkts heder inför ett större blodsbands- och släktskapsbaserat kollektiv. I den bemärkelsen är våldet överlagt, offentligt och publikt. Att bestraffningen är publik innebär att den bestraffning som följer på ett normbrott ska utföras så att den sociala grupp som förövarna räknar som sin egen, på ett tydligt sätt både ser och förstår att normbrottet bestraffas på det sätt som sig bör. När så har skett är hedern återupprättad.

Det sker också att det är yngre generationer inom familjen som förespråkar våldshandlingarna mot sina föräldrars vilja, vilket deltagarna i intervjustudierna uppfattar som en effekt av sociala processer i segregerade områden.

Berättelser om sexuellt våld är också vanligt förekommande i intervjumaterialet, men det sker däremot sällan eller aldrig som en kollektivt sanktionerad bestraffning inför en tilltänkt skara av människor som legitimerar det. Detta våld sker snarare i det fördolda. Det är mycket viktigt att uppmärksamma att hederskontextens oskuldsnormer, tystnadskultur och köns- och åldershierarkier bidrar till att pojkar och män kan utnyttja flickor och kvinnor sexuellt i det fördolda. Den flicka eller kvinna som berättar om sexuellt våld riskerar nämligen att beläggas med skuld och skam, förlora sitt värde på äktenskapsmarknaden samt utsättas för ryknesspridning och repressalier. Sexuellt våld inom ramen för äktenskapet beskrivs som en institutionaliserad – det vill säga självklar och inbyggd - del av hederskontexten; gifta kvinnors kroppar tillhör deras makar.

Sexuellt våld är också vanligt förekommande i unga människors liv som lever i hemliga sexuella relationer medan de lever kvar i familjen eller har brutit upp från den och lever med skyddad identitet. Sadistisk sexualitet verkar ha fritt lopp i den inlåsning som hemlighetsfullheten orsakar. Att bli utsatt för ofrivillig sadistisk sexualitet i sådana situationer dit inget öga når, är tyvärr inte ovanligt.

Ett viktigt undantag från mönstret kring sexuellt våld, är att hbtq-personer utsätts för kollektivt sanktionerad bestraffning genom så kallade ”corrective rapes”, eller korrigerande våldtäkter, som begås mot. Till skillnad från det sexuella våld som riktas mot heterosexuella flickor och kvinnor, sker dessa i syfte att korrigera och bestraffa köns- och sexualitetsrelaterade brott mot hedersnormerna. De korrigerande våldtäkterna kan planeras och utföras kollektivt.

Det ska påpekas att uppdelningen mellan olika typer av våldshandlingar i första hand är analytisk. I verkligheten förekommer de ofta samtidigt och parallellt och de förstärker varandra. Ett exempel är att den som utsätts för sexuellt våld riskerar att utsättas för ryknesspridning och fysisk bestraffning, vilket bidrar till rädsla och tystnad som gör att övergreppen kan fortgå. Andra exempel på situationer där flera olika psykiska och fysiska våldstyper förekommer gäller

äktenskap under tvång eller påtryckning, oskuldskontroller och påtvingade resor till släktens hemland.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket sker i ett slags kontinuum, där våldshandlingar i det förflutna, exempelvis genom berättelser om nära och kära som förbrutit sig mot hedersnormerna i ett mer eller mindre avlägset förflutet eller och bestraffats. Dessa vävs samman med psykiskt och fysiskt våld i nutid. Våldet är därmed latent och ständigt närvarande i och med att våldshandlingar som tidigare riktats mot den utsatta själv, eller mot personer i omgivningen, tjänar som påminnelser om vad som skulle kunna hända den som bryter hedersnormerna.

Enkätstudien visar att både flickor och pojkar i hedersgrupper lever med omfattande begränsningar avseende deras vardagsliv i både skolan och på fritiden. Bland ungdomar som lever med kollektivets (familjens, släktens) förväntan på att de ska vara oskuld fram tills äktenskapet och som inte får ha en heterosexuell kärleksrelation med en jämnårig, det som kallas oskuldsnormer, omges flickor av betydligt fler och hårdare krav och begränsningar när det gäller relationer och vardagsliv än pojkar, undantaget är bland annat kravet på heterosexualitet som gäller fler pojkar än flickor, och oron över att inte få välja framtida partner själv.

Bland ungdomar som lever med normer om det kollektivt legitimerade våldet, som vi kallar *våldsnormer*, omges flickor av något fler krav och begränsningar än pojkar när det gäller sexualitet och relationer – undantaget även här är kravet på heterosexualitet som gäller fler pojkar än flickor. Ungdomar förbjuds att ha kärleksrelationer, och de är dessutom oroliga över att andra ska bestämma vem de ska leva med i framtiden: att leva med våldsnormer ökar alltså risken för tvång när det gäller äktenskap.

Hedersutsattheten tar sig också uttryck i attityder till grundläggande fri- och rättigheter: hedersutsatta ungdomar är genomgående mindre positivt inställda till den svenska lagstiftningens innehåll om jämställdhet, jämlikhet, antidiskriminering, barns rättigheter och kvinnors rätt till sina kroppar än vad ungdomar som inte lever med hedersnormer är. Detta går att betrakta som en konsekvens av och uttryck för hederssocialisering. Sammanfattningsvis kan resultatet avseende inställning och attityder sägas peka på tre saker: 1) det finns genomgående en skillnad mellan de ungdomar som lever med hedersnormer och de som inte gör det, där de som lever med hedersnormer i större utsträckning anser att grundläggande fri- och rättigheterna såsom jämställdhet, kvinnors rätt till sina kroppar, och barns rättigheter är dåligt. 2) det finns genomgående en skillnad mellan pojkar och flickor, där flickor i större utsträckning är positivt inställda till grundläggande fri- och rättigheter. 3) Oskuldsnormgruppen är mer negativt inställd till grundläggande fri-och rättigheter, särskilt gruppens pojkar.

2 I vilken omfattning utövas hedersrelaterat våld och förtryck?

Studien besvarar frågeställningen om det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning på två olika sätt: dels genom en intervjufråga som fångar upp de offentliga och civilsamhälleliga aktörernas uppfattningar om omfattningen inom deras respektive fält, dels genom enkätstudien riktad till elever i nionde klass.

Aktörerna som deltar i den kvalitativa intervjustudien uppfattar ingen markant ökning av antalet fall av hedersrelaterat våld och förtryck under senare år. Däremot berättar de om fluktuationer beroende på vilka familjer och minoritetsgrupper som dominerar i en stadsdel eller ett bostadsområde. Ett exempel är att om grupper vars umgängesformer domineras av hederstänkande har starka kopplingar till specifika geografiska områden, kan hedersnormer, eller andra patriarkala och konservativa normsystem, bli mer påtagliga i dessa områden, för att sedan återigen förlora i betydelse.

Den bild som några av aktörerna ger är att normer kring kön, sexualitet och etnicitet har blivit mer konservativa i vissa områden. Hbtq-personer, samt flickor och kvinnor som inte klär sig traditionellt, trakasseras i skolor, på offentliga platser och i kollektivtrafiken. Aktörerna erfar att trakasserierna företrädesvis sker inom vissa etniska och religiösa gemenskaper och de normer som inskräps gäller endast för personer som tillhör den specifika gruppen. Andra aktörer ser att normsystemen i allt högre grad blir platsbundna och kommer att omfatta alla personer som uppfattas höra till stadsdelen som sådan, oavsett etnicitet och religion. Det ena behöver naturligtvis inte utesluta det andra eftersom såväl etniska, religiösa som platsbundna normsystem, samt potentiella hybrider däremellan, ökar sannolikt i betydelse i samma takt som segregationen ökar.

Det är viktigt att vara vaksam för sammanblandning mellan strikta normer i offentligheten och det hedersrelaterade våld och förtryck som utövas inom ramen för en blodsbands- och/eller släktskapsbaserad struktur. Trakasserier i det offentliga kan vara uttryck för konservativa köns- och sexualitetsnormer, oberoende av hederskontexten. Däremot kan de två systemen förstärka varandra; det kan finnas relationer mellan graden av kontroll i offentligheten och risken för repressalier inom hederskontexten. Om nivån av kontroll och ryktesspridning är hög, är risken större att information om normbrott når anhöriga.

Resultaten tyder på att segregering är en inlåsningfaktor som gynnar olika former av våld och konservativa normer av alla slag – det kan vara religiösa normer som ska säkra själens fortsatta liv i paradiset och som bygger på synd och skam, men också hedersmotiverade normer som ska säkra det goda livet här och nu. En hederskontext kan bara upprätthållas när kontroll kan utövas obehindrat vilket underlättas av de snäva gränser som är segregationens kännetecken.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket, samt de hårdnande normer som beskrivs ovan, förstärks i ett samspel mellan de olika arenorna. Precis som att den hedersstruktur som finns inom dominerande grupper i ett bostadsområde kan ”spilla ut” och förstärka normer på dess gator och torg, kan det normsystem som råder i området påverka enskilda familjer där hedern tidigare inte har varit särskilt central. Resultatet av enkätstudien stärker denna bild; andelen flickor och pojkar som lever med hedersrelaterade normer om såväl oskuld och kyskhet som våld är mindre i denna studie än vad som har varit fallet i liknande studier genomförda bland ungdomar i Sverige.

Hedersutsatthetens omfattning varierar beroende på hur heder förstås och definieras. I denna studie används två olika definitioner, dels baserad på *kontroll av sexualitet* och dels utsatthet för sanktionerat *kollektivt våld*. Dessa kallar vi oskuldsnormer och våldsnormer. Detta ger ett

intervall av hedersutsatthet på 8%-13% (96 individer), det vill säga andelen av de undersökta ungdomarna i Göteborgs stad som lever med hedersrelaterade normer och förtryck ligger inom det intervallet.¹⁹ På ena sidan av intervallet hittar vi den grupp individer som utsatts för någon form av *kollektivt (familjen eller släkten), legitimerad våldsanvändning*, och på andra sidan av intervallet hittar vi den grupp individer som lever med *normer som begränsar sexualitet* och det fria utövandet av denna. Dessa två grupper överlappar till en viss del, men det är en förvånansvärt liten överlappning. Detta resultat tyder på att vi fångar delvis två olika hedersutsatta grupper. Det är framförallt pojkars utsatthet som synliggörs med hjälp av våldsnormen

Hedersutsatthetens omfattning varierar kraftigt beroende på hur gränsdragningar avseende kön görs. Den största omfattningen av hedersförtryck avseende kontroll av sexualitet finns bland flickor, den största omfattningen av hedersförtryck avseende kollektivt våld finns bland pojkar och bland dem som inte vill eller kan definiera könstillhörighet. När det gäller andra strukturella faktorer återfinns den allra största utsattheten bland dem som bor i lägenhet och i en förort, och som inte har någon funktionsnedsättning. För oskuldsnormsgruppen är den egna och föräldrarnas grad av religiositet en riskfaktor, medan grad av religiositet är mindre relevant för våldsnormsgruppen. Detta gäller både pojkar och flickor i såväl oskuldsnormsgruppen som i våldsnormsgruppen. För båda hedersgrupperna är föräldrarnas utbildningsnivå och sysselsättning oerhört viktiga. Mammans relation till arbetsmarknaden är särskilt viktig: ungdomar som lever med hedersnormer har i mycket större utsträckning en mamma som förvisso är utbildad, men som inte arbetar. Uttryckt annorlunda: en mamma som arbetar minskar sannolikheten att barnet utsätts för olika former av hedersförtryck.

3 I vilka olika sociala sammanhang sker hedersrelaterat våld och förtryck?

De som besvarat enkäterna har tillfrågats om begränsningar, kränkningar, hot och våld i hemmet, i skolan, på fritiden, och online, och intervjudeltagarna har tillfrågats om i vilka sammanhang, det vill säga på vilka platser och i vilka kontexter, *fysiskt våld och förtryck* utövas, samt personer med erfarenhet av att leva i en hederskontext. Det är mycket vanligt att fysiska våldshandlingar utövas i den utsattas hem. Andra framträdande arenor är släktingars hem i Sverige och i det tidigare hemlandet, bostadsområden, kollektivtrafiken, gator och torg, skolan, fritidsgårdar, föreningar och arbetsplatser. Våldets vardaglighet innebär att det utövas överallt där människor befinner sig. I intervjumaterialet finns några exempel på fysiskt våld som utövats utomhus. Detta gäller i första hand hbtq-personer som trakasseras offentligt, men också heterosexuella kvinnor vilkas släktingar har uppsökt dem utomhus efter att deras vistelseort röjts.

Det *sexuella våld* som möjliggörs av hederskontextens hierarkier och tystnadskultur sker relativt ofta utomhus, i bilar, på skolgårdar, fritidsgårdar och toaletter. När det gäller *psykiskt*

¹⁹ Det är alltså 96 individer i Göteborgsmaterialet som kan anses leva med vad vi kallar oskuldsnormer och 96 individer som kan anses leva med våldsnormer, men eftersom frågorna som bygger variabeln har olika stort bortfall blir procentsatserna olika stora. Det är det stora bortfallet på de frågor som bygger upp oskuldsnormsgruppen – 648 individer har inte svarat på frågorna - som orsakar detta.

våld är bilden en annan, sker det dels subtilt och i vardagens alla handlingar, men det sker också öppet och offentligt genom glåpor och verbala hot.

Internet, mail, mobiltelefoner och sociala media framstår som vanliga arenor för psykiskt våld i form av kontroll, ryktesspridning, trakasserier och hot. Det händer att våldsutsatta personer berövas möjligheten att använda internet och telefoni, alternativt att deras privata konton, konversationer och kontakter övervakas och kontrolleras, med repressalier som potentiell följd. Risken för att bilder och texter sprids ökar risken för ryktesspridning och repressalier ytterligare, i synnerhet då familjemedlemmar och släktingar i andra länder snabbt kan nå av informationen. Detta skapar en relativt ny slags sårbarhet som är angelägen att adressera.

Ny informationsteknologi kan utgöra en säkerhetsrisk för våldsutsatta i allmänhet – och för personer i skyddat boende och med skyddad identitet i synnerhet. Samtidigt är internettillgång ofta en förutsättning för att våldsutsatta ska kunna söka information om sina rättigheter och hitta vägar till stöd och hjälp samt bygga upp nya sociala sammanhang. Intervjumaterialet rymmer många exempel på hur internet möjliggjort kontakter med socialtjänst, skyddat boende och stödföreningar. Sociala media kan dessutom bidra till minskad ensamhet och isolering, vilket kan vara avgörande för våldsutsattas möjligheter att utärda en kringskuren tillvaro och bygga upp ett nytt liv oberoende av om man stannat kvar i familjen eller lämnat den.

Enkätstudien visar genomgående hur de hedersutsatta ungdomarna är utsatta för fler begränsningar, kränkningar, hot och våld i hemmet, i skolan, på fritiden, och online än de ungdomar som inte lever med hedersutsatthet.

4 Vilka utövar hedersrelaterat våld och förtryck och vilka utsätts för det?

Intervjuerna visar att det *bland de utsatta* finns flickor och kvinnor, pojkar och män, binära och icke-binära transpersoner och hbtq-personer i alla åldrar. De utsatta har olika etniska och religiösa tillhörigheter och har bott olika lång tid i Sverige. Flickors och unga kvinnors utsatthet framträder tydligast i empirin, förmodligen av två skäl. För det första, utgör flickor och unga kvinnor den numerärt största gruppen av våldsutsatta inom det patriarkala hederssystemet. För det andra, utgör de den grupp vars våldsutsatthet identifieras och uppmärksammas av det omgivande samhället i störst utsträckning, vilket bidrar till att de kommer i kontakt med de offentliga och civilsamhälleliga aktörerna oftare och har lättare att få hjälp och stöd än andra våldsutsatta.

När det gäller bakgrundsfaktorer som socioekonomi, etnicitet och religion framträder vissa mönster i intervjumaterialet. Den sammantagna bilden är att risken för grövre fysiskt våld ökar i familjesammanhang som präglas av fattigdom, låg utbildningsnivå, stark religiositet, rurala miljöer, minoritetsskap, statslöshet och erfarenhet av väpnade konflikter såsom inbördeskrig och krig mellan nationer. En förklaring till detta är att beroendet av det närmast omgivande samhället blir större vid obefintlig eller liten tillgång till offentligt organiserad välfärd och rättsskipning. När staten är förtryckande eller otillgänglig hänvisas människor till släktskaps- och blodsbandsbaserade välfärdssystem som bygger på hedersnormer och dessa stärks av den

inneslutning i små nätverk som det interna beroendet bidrar till att stärka. Enligt intervjuer med enskilda utsatta ser vi mönster, där familjer som tidigare levt i relativ jämställdhet kastas tillbaka till mer patriarkala umgängesformer, till exempel i tider av krig och till följd av de oundvikliga umbäranden som följer i spåret av varje krig och krigets förråande effekter. Hedersnormer kan också stärkas under flykt och i livet som nyanländ i nya sammanhang i segregerade områden. Sådana livssituationer innebär inlåsning och förstärker rörelsen mot de heteronormativa och patriarkala systemens dominans över vardagslivet och normerna. När livet renrakas för allt materiellt, socialt, kulturellt och emotionellt överskott – kan en enskild familjs överlevnad hänga på dess förmåga att bestraffa normbrott på ett resolut och kraftfullt sätt. Genom det kan familjens anseende återupprättas och dess plats i hederskontextens välfärds- och rättssystem återfås. Detta gäller i synnerhet i segregerade områden, där fysisk närhet och social täthet bidrar till att såväl normbrott som repressalier blir omedelbart synbara för den närmaste omgivningen.

I urbana familjer med högre socioekonomisk status är beroendet av det närmast omgivande samhällets praktiska och ekonomiska stöd mindre; grannskapet får inte samma betydelse och den direkta insynen i familjen av släktingar och landsmän minskar. Hög utbildningsnivå och mindre tilltro till religiösa auktoriteter kan bidra till en mer reflexiv och kritisk hållning till hedersnormerna. Samtidigt kan familjens rykte vara avgörande för möjligheten att göra affärer, nå politiska maktpositioner och gifta bort familjens barn till andra högstatusfamiljer. För att bevara det goda namnet framstår det dock som viktigare att normbrott aldrig sker än att familjen bevisar sin förmåga att handskas med dem i efterhand. I välbärgade familjer är därför psykiskt våld i form av begränsningar, kontroll och isolering av personer som uppfattas äventyra familjeanseendet mer framträdande än det fysiska våldet, även om fysiskt våld av både lindrigt och grovt slag också förekommer. Enkätstudien bekräftar denna bild, ungdomar som lever med hedersförtryck och våld kommer oftare från miljöer av låg sysselsättningsnivå och jämförbart låg utbildningsnivå.

Vissa grupper av våldsutsatta definieras som särskilt sårbara och i särskilt behov av stöd, beroende på större statistisk utsatthet, bristande tillgång till sociala, politiska och ekonomiska resurser som kan lindra våldets skadeverkningar och risken att våldets konsekvenser blir särskilt allvarliga. De sårbarhetsfaktorer som framträder i empirin är psykisk ohälsa, fysiska och psykiska funktionsnedsättningar, normbrott kopplade till kön, sexuell läggning och sexualitet, samt riskbruk och beroende. Gemensamt för personer med normbrytande funktion, hbtq-personer och personer med riskbruks- och beroendeproblematik är dels större våldsutsatthet, dels att normbrotten gör det mer riskabelt att berätta om utsattheten och söka hjälp, och dels att samhällsinstanserna inte förmår identifiera och adressera våldsutsattheten. Enkätstudien bekräftar delvis denna bild, ungdomar med funktionsnedsättningar som begränsar dem i vardagen överrepresenterade bland dem som utsätts för hedersrelaterat våld.

Bland våldsanvändarna finns pojkar, män, flickor och kvinnor. Fäder, mödrar, bröder och manliga kusiner är vanligast förekommande som gärningspersoner i de professionella aktörernas och de individuella intervjupersonernas utsagor. Mer avlägsna släktingar som farbröder, fastrar och mor- och farföräldrar nämns också. Ett tydligt mönster är att män är

överrepresenterade när det gäller användandet av grovt, fysiskt våld, medan flickor och kvinnor oftare står för psykiskt våld och lindrigare fysiskt våld. Bilden är dock mångfacetterad - även män använder psykiskt våld, och kvinnor utför i vissa fall fysisk misshandel. Ur ett demokratiskt och jämlikhetssträvande perspektiv utövar alla våld mot alla inom en hederskontext, då just ojämlikhet är ett av hederskontextens grundläggande, sociala kännetecken.

I enkätsvaren framgår att det **i första** hand är pappor eller andra vuxna män i släkten som utsätter ungdomarna för våld. Därefter är det en bror eller annan ung man i släkten. Därefter mammor och andra kvinnor i släkten. Syskon utsätter varandra i våldsnormsgruppen, men inte i samma utsträckning i oskuldsnormsgruppen. Bland de ungdomar som inte lever med hedersnormer överhuvudtaget är det ovanligt att syskon utsätter varandra för våld. Pojkar som lever med våldsnormer är mest sannolika att ha utsatt andra för våld, nästan samtliga har våldsutsatt andra. Hälften av dem har utsatt en bror eller annan ung man i familjen för våld. Av flickorna som lever med våldsnormer har nästan hälften använt våld eller kontroll mot någon, och den man oftast utsätter inom familjen är en syster/annan ung kvinna. Flickor som lever med oskuldsnormer är minst sannolika att utsätta andra för våld.

Frågeställningen om vilka personer som utsätts för, respektive utövar, hedersrelaterat våld och förtryck understryker fenomenets komplexitet. Våldets kollektiva och hierarkiska karaktär gör att det i många fall finns ett flertal våldsanvändare och ett flertal utsatta, samt personer som växlar mellan dessa positioner. Ett exempel är att den som utsätts för ryktesspridning inte sällan sprider rykten om andra i syfte att leda bort uppmärksamheten från sig själv. Ett annat exempel rör unga män som tvingas kontrollera sina yngre syskon, och därmed faller offer för sina föräldrars förtryck samtidigt som de själva använder våld. I den bemärkelsen består medlemskapet i en hederskontext av ett slags multipelt och delat offer- och förövarskap som är en naturlig del av vardagslivet genom socialisation. Det betyder dock inte att våldsanvändandet och våldsutsattheten är jämnt fördelad: människor i hederskontexter lever under vitt skilda omständigheter och tillskrivs internt olika handlingsutrymme och värde beroende på kön, ålder, sexualitet och andra maktordningar. Även om alla personer i de flesta familjer kan utföra våldshandlingarna, finns det oftast någon person – ofta ett manligt familjeöverhuvud - som har den yttersta makten och ansvaret för att utmäta repressalier vid normbrott mot hedern.

Det ska tillfogas att termerna offer och förövare har en rättslig slagsida vilket gör dem otympliga i sammanhang som har med socialt arbete, sjukvård och skolan att göra. Eftersom vi benämner våldet hedersrelaterat, relaterar det till en specifik social kontext och det är viktigt att veta att varje social kontext bygger på en uppsättning normer och föreskrifter om hur livet bör levas. Varje människa som lever inom en specifik social kontext - oberoende av om den är religiös, sekulär, rik, fattig, högutbildad eller lågutbildad - socialiseras av denna. Det innebär att varje barn som vuxit upp i en hederskontext också anammar kontextens normer, men den som lever i en svensk hederskontext kommer under uppväxten och i vuxenlivet med stor sannolikhet även i kontakt med andra uppsättningar normer och även de har en socialiserande effekt. Vad samhället bör satsa på är att skapa integrerande och inkluderande uppväxtmiljöer för alla barn. Det gör hedersnormer överflödiga som tiden går.

5 Vilka följder får det hedersrelaterade våldet och förtrycket för enskilda?

Fysiska skador nämns i vissa beskrivningar av våldets uttryck, men i intervjuerna framstår de inte som framträdande på längre sikt. Ingen av de individuella intervjudeltagarna nämner bestående, fysiska skador; istället relaterar de till den chock, rädsla, förnedring och maktlöshet de känt i våldssituationerna. Flera aktörer och individuella informanter poängterar att det psykiska våldet tenderar att sätta djupare spår än det fysiska. De beskriver en rad psykiska, sociala och ekonomiska följder av våldsutsattheten.

Bland de psykiska följderna nämns också olika former av traumatisering, depression, ångest, oro, sömnstörningar, ätstörningar, självskaðebeteende samt riskbruks- och beroendeproblematik. Flera informanter som har varit i kontakt med samhällsinstanser erfar att våldets psykiska följder inte har uppmärksamats tillräckligt. Vissa av dem har inte fått någon hjälp med att bearbeta eller behandla emotionell och psykisk problematik. Allvarliga tillstånd så som posttraumatisk stress har i många fall förblivit obehandlade, vilket försämrat de utsattas möjligheter att bygga upp ett autonomt liv.

De psykiska följderna är sammanlänkade med en rad sociala följder. Den socialt kringskurna tillvaron inom hederskontexten, i kombination med erfarenheter av våld och kränkningar från närstående, leder ofta till svårigheter att skapa och upprätthålla nära relationer. Informanterna berättar om ensamhet till följd av rädsla för att skapa vänskapliga, romantiska och sexuella relationer. Många saknar den tillit och trygghet som behövs för att knyta an till och öppna upp inför, andra människor. De beskriver tvekan inför att berätta om sig själva därför att erfarenheterna av våld och förtryck är så centrala; de är rädda för att avslöja ett icke-normativt och potentiellt stigmatiserande livslopp och framstå som avvikande. Rädslan påverkar inte bara de allra närmaste relationerna, utan också möjligheterna att bli en del av sociala gemenskaper i skolan, föreningar, på universitet eller arbetsplatser.

En av det hedersrelaterade våldets och förtryckets följder, berättar intervjudeltagarna, är att de utsatta riskerar att ”hamna efter” socialt och ekonomiskt i livets alla skeden. Barn som utsätts för våld har sämre förutsättningar att skaffa vänner och nå goda resultat i skolan och ungdomar som har vuxit upp med strikta begränsningar kan få svårt att utveckla relationer, intressen och färdigheter, flytta hemifrån, skaffa jobb, gå vidare med högre studier och skapa ett självständigt liv. Bilden är dock långt ifrån homogen. I empirin finns också exempel på personer som tagit sig ur våldskontexten och där frånvaron av ett stöttande familjesammanhang bidragit till att de tidigt i livet tagit ut en ny riktning, försörjt sig själva och utvecklat en rad färdigheter som hjälpt dem uppnå en hög grad av autonomi och frihet.

Utsatta som söker hjälp har ofta levt dubbelliv under lång tid innan de fått hjälp. Följderna av dubbellivet är många och spänner över följder för identitet och jagkänslan till utsatthet för ytterligare våld och förtryck. En av dubbellivets följder är hemliga kärleks- och/eller sexuella relationer. Sådana relationer kan vara lyckliga – det finns de som levt ut sitt kärleksliv i hemlighet, rymt och nu lever tillsammans med den person de rymde för i relativ harmoni, medan andra upplever att den dolda sexualiteten rymmer en arena för våld och förnedring i sig.

Berättelser om sådant är inte ovanliga i intervjumaterialet. Utövningen av dold sexualitet verkar vara en arena för inlåsning som rymmer en potential för destruktiv maktutövning såsom ofrivilligt och sadistiskt sex och liknande.

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket följer är särskilt framträdande hos informanter som själva har blivit föräldrar. Flera av dem beskriver att de såriga familjerelationerna gör det komplicerat att knyta an till sina egna barn. Några av dem upplever en överdriven och ångestladdad strävan efter att beskydda sina barn. Samtidigt uttrycker många av dem en stark önskan om att erbjuda sina barn något helt annat och de uttrycker att föräldraskapet ger dem styrkan att göra upp med hederskontexten och dess normer.

6 Vilka utmaningar finns i gränsdragningen mellan olika former av våld och förtryck?

Intervjudeltagarna har tillfrågats om utmaningar förknippade med att identifiera hedersrelaterade vålds- och förtryckssituationer och skilja dem från andra fall av våld i nära relationer och mäns våld mot kvinnor. De har också tillfrågats om huruvida stereotypa föreställningar om hedersrelaterat våld och förtryck formar deras möjligheter att identifiera och bemöta berörda personer.

Uppdragsgivarnas uppfattning om att spänningar mellan olika perspektiv på hedersrelaterat våld och förtryck försvårar det praktiska arbetet, får tydligt stöd i empirin. De olika förståelseramar kring våldet och förtrycket som beskrivs ovan får konsekvenser för vilka grupper av våldsanvändare och utsatta som aktörerna förmår identifiera och erbjuda stöd.

Utmaningarna kring kategoriseringen och identifikationen av hedersrelaterat våld och förtryck är många, komplexa och påtagliga. Intervjudeltagare från de olika civilsamhälleliga och offentliga verksamheter som ingår i studien har sinsemellan olika uppfattningar om vad hedersrelaterat våld och förtryck *är* och vilka situationer som ska behandlas som hedersrelaterade. Förståelsen hänger till stora delar samman med vilka grupper av våldsutsatta som aktörerna kommer i kontakt med, vilken typ av verksamhet de bedriver och vilka teoretiska och ideologiska drivkrafter som ligger till grund för verksamheten.

I intervjumaterialet framkommer flera olika uppfattningar om våldstyper, kulturalisering, mäns våld mot kvinnor, ett allomfattande perspektiv och slutligen ett intersektionellt perspektiv. Dessa beskrivs i tur och ordning.

Kulturalisering: En vanligt förekommande spänning kring kategorisering och identifikation av hedersrelaterat våld och förtryck handlar om hur hedersrelaterat våld och förtryck används som en allmän, svepande och därför stereotyp beskrivning av problem kopplade till invandring. I sådana sammanhang blir heder en symbol för förtryckande kulturella sedvänjor, hierarkier, våld och missförhållanden i kontexter som uppfattas som osvenska. Ett exempel är när kvinnor som bär sjal per automatik associeras med hedersrelaterat våld och förtryck tvärt emot deras egen uppfattning om vad sjalen symboliserar. Andra exempel är att hedersmotiv felaktigt tolkas in i fall som rör mäns våld mot kvinnor eller vuxnas våld mot barn, utifrån föreställningar om berörda parter religion, kultur och etnicitet. Situationer som skulle kategoriseras som mäns

våld mot kvinnor eller vuxnas våld mot barn om berörda personer uppfattades som svenska kan alltså *kulturaliseras* och kategoriseras som hedersrelaterat våld och förtryck just för att personerna uppfattas som osvenska. Vi kallar denna uppfattning *kulturalistisk*.

Könsmaktsperspektiv: En annan spänning inom fältet handlar om synen på våld, makt och kön: ska hedersrelaterat våld och förtryck betraktas som en autonom företeelse som drabbar flickor, kvinnor, pojkar, män och hbtq-personer, eller ska det betraktas som ett av många uttryck för mäns våld mot kvinnor? Aktörer som i första hand kommer i kontakt med våldsutsatta flickor och kvinnor likställer hedersrelaterat våld och förtryck med mäns våld mot kvinnor. Vissa av dessa personer betonar att de könsbaserade våldshandlingar och hierarkier som ingår i hederskontexter också är bärande beståndsdelar i mäns våld mot kvinnor; att de olika våldsregimerna existerar i symbios med universella, patriarkala samhällsstrukturer.

I ytterligare ett, tillsynes *alltomfattande perspektiv* framkommer en uppfattning om att etniskt svenska gemenskaper, såsom sekter, kriminella gäng, frireligiösa församlingar och familjer i den ekonomiska eliten, kan betraktas om hederskontexter om de domineras av patriarkala strukturer, heterosexuella normer, kontroll, våld och repressalier. Huvudargumentet är ungefär att heder, ära och social status är centrala inom sådana grupper och att lojalitet, ärbardhet, status och anseende är centralt för många individer och grupper i samhället, oavsett etnicitet. Detta perspektiv framförs i första hand av opinionsbildande, ideella föreningar som ifrågasätter hedersbegreppets ensidiga koppling till bestämda invandrargrupper. Mot denna uppfattning om "svensk hederskultur" står uppfattningen om hedersrelaterat våld och förtryck som ett släktskaps- och blodsbandsbaserat välfärdssystem med explicita och institutionaliserade kopplingar till en tydligt definierad etnisk och nationell gemenskap. En sådan definition tar fasta på hederns funktion i sammanhang där staten inte tillgodoser människors behov av välfärd och rättsskipning.

De olika uppfattningarna rymmer en rad problem. Den kulturalistiska uppfattningen som använder hedersrelaterat våld och förtryck som en svepande beskrivning av social problematik inom invandrade grupper, bäddar för stereotyper och stigmatisering av våldsutsatta som upplevs som "främmande". En uppenbar konsekvens av detta som framkommer i det empiriska materialet är att våldsutsatta hellre avstår från att söka hjälp än utsätter sig och sin omgivning för diskriminering. En annan konsekvens är att endast personer som lever upp till stereotypen identifieras som offer eller förövare vilket innebär att kategorier av utsatta inte får någon hjälp alls. Den andra sidan av myntet är risken att våldshandlingar som inte har med hedersstrukturen att göra tolkas som hedersrelaterat våld och förtryck vilket kan leda till fel insatser. Ett exempel är när mäns våld mot kvinnor tolkas i hederstermer för att de berörda personerna tillhör grupper där hedersstrukturer är verksamma – trots att våldet sker i det fördolda och inte sanktioneras av en större gemenskap. I en sådan situation krävs kunskap om hur olika våldsregimer formar varandra.

En förenklad tolkning av hederssystem som uttryck för *mäns våld mot kvinnor* riskerar att osynliggöra våldets särskilda farlighet som beror på en rad faktorer. En riskfaktor är antalet faktiska och potentiella våldsutövare som kan vara flera personer, en annan faktor är den stora våldskapaciteten hos våldsutövarna. En annan riskfaktor är att pojkars, mäns och hbtq-

personers utsatthet negligeras och ger upphov till diskriminering. Ytterligare en riskfaktor är att kvinnors våldsanvändande i hederskontexten osynliggörs. När aktörerna tillfrågas om risker för diskriminering lyfter många av dem fram att befintliga arbetssätt och insatser i huvudsak är utformade utifrån situationer där en kvinna utsätts för våld av en närstående man, medan våldsutsatta pojkar, män och hbtq-personer har betydligt sämre möjligheter att bli sedda, trodda och få adekvat stöd.

Allt för generella definitioner kan leda till bristande förståelse för det hedersrelaterade våldets specifika uttryck. Det gäller såväl den *kulturalistiska uppfattningen* som *könsmaktsperspektivet* och sistnämnda *alltomfattande perspektivet* där heder, ära och social status anses vara verksamma i en ”svensk” hederskultur. Dessa tre förståelseramar riskerar alla att leda till över- eller underidentifikation av hedersfall. Skillnaderna, men också de komplexa relationerna, mellan mäns våld mot kvinnor, vuxnas våld mot barn, pojkars- och mäns våld på offentliga platser och andra former av våld i nära relationer suddas ut om alla våldshandlingar inom vissa grupper kategoriseras som hedersrelaterat våld och förtryck, alternativt mäns våld mot kvinnor.

När vi tar fasta på det intersektionella perspektivet kan flera grupper av utsatta och förövare i olika åldrar av olika härkomst och religioner synliggöras – såväl flickor och kvinnor, som pojkar, män och transpersoner. En sådan förståelse utgår från att hederskontexten reproduceras genom upprätthållandet av en rad normer varav kön, ålder, funktionalitet och sexuell läggning är några. Normerna reglerar individens tillgång till materiella och sociala resurser inom gemenskapen: lån, arbetstillfällen, affärsuppbyggnader, äktenskap och familjebildning, omsorg, social gemenskap och hjälp och stöd av olika slag. För att få tillgång till resurserna tvingas alla delta i våldsanvändandet på olika sätt, medan de begränsas på olika sätt och i olika grad – beroende på sin position och uppförande - samt berövas sin kroppsliga integritet. Ett sådant synsätt öppnar också upp för djupare kunskap om hederskontextens ekonomiska dimensioner och våldets och förtryckets olika uttryck och hur den relaterar till klassbakgrund och socioekonomiska livsvillkor. Vi kan få en bild av hur hedern strukturerar samtliga berörda parter livsvillkor, men på radikalt olika och ojämlika sätt. Till detta kommer hur maktrelationer mellan grupper påverkar fördelningen av resurser i samhället.

7 Vilka erfarenheter har de utsatta av samhällets hjälpinsatser?

De ungdomar som svarat på enkäten och som lever med hedersnormer söker inte stöd eller hjälp från utomstående eftersom de inte anser sig ha behov av det. Den näst vanligaste orsaken till att flickor inte söker hjälp är att de inte tror att någon skulle förstå eller kunna hjälpa dem, Det är vanligare att pojkar tror att det skulle kunna innebära en fara för dem om någon fick reda på att de sökt stöd och hjälp av någon utanför kollektivet, medan flickorna tar ansvar för sina familjer: de väljer att inte söka stöd eller hjälp eftersom de upplever att de skulle svika sina familjer om de berättade för någon utomstående. Det är värt att upprepa att de ungdomar som ingår i våldsnormgruppen har utsatts för någon form av våld av antingen familj eller släkt. Trots det anser nästan en tredjedel av flickorna och en fjärdedel av pojkarna att de inte är i behov av stöd eller hjälp.

Om ungdomarna i studien, mot förmodan, skulle söka stöd och hjälp är det i första hand till vuxna i skolan (lärare, kurator eller skolsköterska) de skulle vända sig, och helst inte till specialinriktade verksamheter som heter något med "heder". Ungdomar som har tidigare erfarenhet av socialtjänsten föredrar att inte vända sig dit. Tyvärr ger enkäten inget svar på vilka konkreta erfarenheter de har av att möta socialtjänsten. Då detta är angeläget att veta för att svaren ska kunna analyseras fullt ut, behöver frågan ställas igen i en omarbetad enkät i en ny forskningsansats.

Det kvalitativa materialet visar också att lärare och elevhälsa varit betydelsefulla för utsattas möjlighet att få hjälp. De utsatta intervjudeltagarna har ofta erfarit utdragna uppbrottsprocesser som har att göra med att de inte fått tillräckligt stöd, alternativt inte känt till att samhället erbjuder hjälp och stöd vid hedersrelaterat våld och förtryck och flera av dem har fått hjälp av vänner, syskon och bekanta som exempelvis informerar om rättigheter och bidrar till att skapa kontakt med socialtjänsten.

I vissa fall fallerar samhällets stödinstitutioner på ett sätt som leder till att våldsutsatta personer hamnar i riskabla situationer. I intervjumaterialet finns vittnesmål om svek och misstag från myndigheters sida med följderna att våldet accelererat. Några av de utsatta har upplevt att myndigheters misstag utsatt dem för smärtsamma tvångsgiften i annat land. De har förmått att själva ta sig tillbaka till Sverige där de igen kontaktat socialtjänsten och fått rätt hjälp. Myndigheters misstag handlar också om insatser som skadat relationerna mellan den utsatta och familjen i högre grad än vad som senare visat sig vara nödvändigt.

Vissa uppbrott har skett som en konsekvens av att skolkuratorer, socialtjänst, polis, civilsamhällets organisationer eller andra externa aktörer har agerat bakom ryggen på den utsatta så att en akut placering tvingats fram mot personens vilja. I ett fall beskrivs hur en stödorganisation kontaktat polisen utan intervjudeltagarens vetskap, efter det att hon berättat att hon hotats med bortgift med följderna att hon tvingades till ett oförberett och traumatiskt uppbrott. Sådana tumultartade, utdragna eller uteblivna uppbrottsprocesser kan ha en rad sociala, emotionella och praktiska orsaker.

Det går en mycket fin linje mellan skolkuratorers hjälpande och stjälpande insatser i när barn och unga vänder sig till dem. Det handlar dels om en missförstådd informationsplikt där de tror att de måste berätta allt för föräldrar, vilket kan få ödesdiga följder, dels om att de inte tar de ungas berättelser på allvar och inte agerar alls.

Studies resultat visar också att det finns situationer då samhällets stöd fungerar väl. Materialet visar att när skolkuratorer agerar lyhört för barnets eller den unges behov finns goda möjligheter till ett stöttande arbete som kan leda till att den unge stannar i familjen eller till uppbrott, beroende på vad saken handlar om och på sammanhanget. I vissa av de välfungerande hjälpsituationerna är kontakt med skolkurator en inledande och avgörande faktor i andra är det socialtjänsten som ger gott stöd genom hela processen. När det gäller socialtjänsten ges varierande beskrivningar av den erhållna hjälpen, allt från de negativa exemplen ovan till mer positiva. De mest positiva exemplen handlar om personligt och individuellt anpassat bemötande där den enskildes särskilda behov och resurser står i centrum i handlägningsprocessen.

Kompetensen att ge sådant bemötandet grundas antingen på att handläggarna inom myndigheten har god kunskap om hedersproblematik, men det kan också handla om lyhördhet hos socialsekreterare som inte har specialistkunskap, men som känner gränserna för när den egna och kollegornas kompetens inte räcker till och har turen att ha tillgång till lokala specialistfunktioner som kan ge adekvat stöd i ärendehandläggningen – antingen genom direkt kontakt med klienten eller genom rådgivning till myndigheten.

Boendefrågan utgör ett fundamentalt problem för våldsutsattas möjlighet att leva ett gott liv efter uppbrott och inledande hjälpinsatser såsom yttre och inre skydd. Det är ett vanligt förekommande mönster att utsatta inte har fått hjälp med boende efter uppbrott från familjen. Istället har de flyttat hem till vänner eller partners med följderna att de hamnar i en ny beroendesituation. Några har lyckats köpa små bostadsrätter i städernas ytterområden.

8 Hur uppfattar det offentliga och civilsamhällets aktörer sitt eget och andras handlingsutrymme i arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck?

Sammantaget präglas handlingsutrymmet hos offentliga och civilsamhällets aktörer av en likartad definition av vad hedersrelaterat våld och förtryck är, men avsaknad av konsensus om hur det yttrar sig i praxis. Deltagarna i denna studie använder ordet heder på många olika sätt vilket visar att uttrycket hedersrelaterat våld och förtryck är en benämning för olika företeelser som har beröringspunkter med varandra – de förekommer i liknande kontexter - men inte alltid är desamma. I korta ordalag är allt våld som förekommer i en hederskontext inte en del av hedersstrukturen – utan snarare en avvikelse, en anomali, även inom denna. Några av de konflikter och spänningar vi ser på problemområdet kan förklaras med att heder är en term som samlar en problematik med komplexa uttryck och rötter och att aktörer inte alltid pratar om samma sak när de pratar om hedersrelaterad problematik.

Att arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck har förbättrats på flera håll, men fortfarande har stor utvecklingspotential, är en av flera slutsatser i denna studie. Ett förbättringsområde är att utveckla mer nyanserad kunskap om vad hedersrelaterat våld och förtryck kan vara och hur det skiljer sig från mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Det är samtidigt viktigt att veta att alla dessa våldsformer kan förekomma i en och samma familj vid ett och samma tillfälle. Därav komplexiteten. Detta faktum är naturligtvis en kommunikativ utmaning. Exempelvis använder involverade personer – både de som utövar våldet och de som drabbas av det - inte nödvändigtvis termen heder. Vägen till kunskap om dessa frågor är personlig, strukturerad och informerad kommunikation mellan hjälpbehövande och de instanser som ger hjälp och stöd. När de personer som arbetar med våldet och förtrycket har möjlighet att använda samtalet som en kommunikativ resurs för kunskapsutveckling, har samhället goda möjligheter att utveckla arbetet på ett sådant sätt att utsatta får rätt hjälp i rätt tid.

Långsiktighet är den i särklass viktigaste faktorn för välfungerande stöd till våldsutsatta i hederskontexter, men arbetet i alla sektorer präglas av akuta insatser och kortsiktiga projekt. Socialtjänsten som är en central aktör i arbetet med att ge våldsutsatta hjälp och stöd och som har ett komplext uppdrag, förmår inte i tillräckligt enhetlig grad över landet, tillgodose

våldsutsattas behov från akuta till långvariga och stödjande samt uppföljande insatser, förebyggande arbete och fortbildningsinsatser. Det är viktigt att förstå att socialtjänstens socialsekreterare inte själva bestämmer hur arbetet ska genomföras, till exempel hur de hanterar lagens bestämmelser om balansen mellan frivillighet och tvång. Det är också viktigt att veta att socialtjänstens uppgift är stödjande och inte straffande.

Behov av och brist på resurser är en gemensam svårighet i alla involverade myndigheters arbete med hedersrelaterat våld och förtryck. Den bristande möjligheten för socialsekreterare att ge kontinuerligt och välfungerande stöd till berörda parter, är kopplat till socialtjänstens politiska styrning, organisering, kompetens, finansiering och resurser. Aktörer på olika sidor om konfliktlinjer beskriver pengarna, ekonomin och budgeten som en väsentlig komponent i tillkortakommanden. Resursbrist är även ett återkommande tema inom rättsväsendets alla led, från polis, över åklagare till domstol. Komplexa sociala relationer, våldets legitimitet i stora grupper och en ofta påtaglig våldskapacitet, ställer ofta högre krav på de involverade myndigheterna än de klarar att hantera. Till detta kommer en annan strukturell dimension som påverkar aktörernas handlingsutrymme negativt - hög arbetsbelastning och stor personalomsättning, särskilt inom socialtjänsten.

Bostadsmarknaden är ett påtagligt hinder i verksamheternas handlingsutrymme i arbetet med våldsutsatta, då en egen bostad samt nya nätverk och sammanhang är en nödvändighet för att den utsatte ska orka motstå de krafter som drar en tillbaka till de våldsamma sammanhang man lämnat. I detta sammanhang försummas ofta medföljande barns behov av trygghet, kontinuitet och stabilitet. Vikten av barnperspektiv i vålds-, uppbrots- och skyddssituationer kan inte nog understrykas, eftersom medföljande barn inte bara brutit upp från sin invanda miljö, utan också är brottsoffer då de ofta bevittnat våld eller själva har utsatts för våld. Bostadsbristen orsakar också att möjligheten till egenförsörjning kan äventyras.

Aktörerna efterlyser djupgående, välgrundad och kontinuerlig utbildning som är anpassad till den egna verksamheten, i kontrast till de korta, alltför grundläggande och generellt hållna utbildningsinsatser som ofta erbjuds. Utmaningen är att forma och omforma arbetet i nära dialog mellan kategorier av utsatta, verksamheter och beslutsfattare.

Olika typer av verksamheter behöver konkret vägledning av specialinriktade verksamheter med matchande professionskompetens som kan ge adekvat hjälp i utrednings- och beslutsarbetet. De anställda inom de specialinriktade verksamheterna bör - förutom att vara väl insatta i hedersproblematikens komplexitet och medvetna om stereotyper - förstå de olika verksamheternas varierande handlingsutrymme och den lagstiftning som reglerar verksamhetens möjligheter och begränsningar.

Intervjudeltagarna uttrycker starka och skilda uppfattningar om hur frivillighet och tvång bör praktiseras i stödet till utsatta och i arbetet med deras familjer. Vi ser två huvudspår. Det ena betonar vikten av stöd med stöd av LVU och åtskillnad mellan den utsatte och dennes familj utifrån uppfattningen att tvång alltid bör tillämpas i ärenden som kategoriseras som hedersrelaterade. Det andra spåret betonar vikten av lyhördhet och anpassning efter varje

situation då våldsutsatta i vissa fall måste bryta med sitt familjesammanhang, medan det i andra fall går att bibehålla, eller så småningom återuppta, kontakten med hela eller delar av nätverket.

Av avgörande betydelse för skillnaden mellan olika föräldrars sätt att hantera barnens krav på individuell frihet är i vilken mån de har relationer med betydelsefulla personer i andra grupper. Dessa kan vara arbetskamrater vars uppfattning om ens liv och uppförande känns betydelsefull. Det kan också vara grannar eller föreningsmedlemmar i någon etniskt och religiöst gränsöverskridande intresseförening i eller liknande. När andra människor och gemenskaper blir tillräckligt betydelsefulla för en, ger de motivationen, kraften och i bästa fall också de redskap man behöver för att kunna stå stark, på egna ben gentemot ett våldsförespråkande kollektiv. De föräldrar som inte har andra gemenskaper än ursprungskollektivet att vända sig till varken vill eller kan skydda sina barn. Verksamheternas utmaning är att utveckla redskap för att förstå när det ena eller det andra är fallet.

När socialtjänsten arbetar med familjer i rätt situation, vid rätt tidpunkt och i nära samarbete med den som är utsatt, kan familjearbetet fungera. Aktörerna anser att samhället behöver utveckla en mer nyanserad förståelse för mångfalden av vålds- och förtryckssituationer och för den hedersrelaterade problematikens oerhörda komplexitet. Nyanseringen behövs för att ett effektivt förebyggande och stödjande arbete kan ske. För att det ska vara möjligt efterlyser verksamheterna dialogiskt genererad och evidensbaserad kunskap om familjearbete.

Ett framgångsrikt bemötande av utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är beroende av förtroende och tillit mellan verksamheterna som ska ge stöd och dem som är i behov av stödet. Ett framträdande drag i studien är dock våldsutsattas påtagliga brist på tillit till samhällets verksamheter på grund av missriktade insatser, samverkan som inte fungerar och orosanmälningar som inte görs eller som inte tas på allvar av socialtjänsten.

Det hedersrelaterade våldets och förtryckets komplexitet och verksameters handlingsutrymme blir tydliga också när juridiska och processuella aspekter beaktas. Inneslutethet, kollektivism, misstro mot myndigheter och önskan om att bevara anseendet utåt bidrar till att det kan vara särskilt komplicerat att identifiera, utreda och driva rättsprocesser vid brott med hedersmotiv. Såväl våldsutsatta personer som vittnen kan känna motstånd mot att delta i rättsprocessen på grund av rädsla för repressalier från, och lojalitet gentemot, det kollektiv som sanktionerat våldet samt känslor av skuld och skam. Det skapar svårigheter att få utförlig och detaljerad information om det inträffade inför det kollektiv av föräldrar, syskon och släktingar som närvarar i rätten; särskilt när händelserna avser sexuellt våld eller andra starkt tabubelagda ämnen.

Några intervjudeltagare anser att det hedersrelaterade våldets och förtryckets kollektiva karaktär och brottsoffrets stora utsatthet motiverar en särskild brottsrubricering som bäddar för att påföljden för hedersrelaterade våldsbrott bedöms efter en annan skala än vid andra våldsbrott i nära relation. Åtskilliga intervjuade aktörer – i synnerhet inom rättsväsendet – är dock negativt inställda till en särskild brottsrubricering då denna skulle kunna leda till diskriminering. De framför att svårigheterna med att avgöra motiven bakom ett givet brott skulle kunna leda till att hedersmotiv både under- och överidentifieras på grund av okunskap och stereotyper. De tror

heller inte att särslagstiftning skulle leda till fler fällande domar och upprättelse för utsatta personer. Istället betonar de vikten av ökad kunskap, stöd i rättsprocessen, fler resurser och bättre användning av befintlig lagstiftning, som de facto medger att särskild utsatthet tas i beaktande och att fler förövare än en döms för samma brott.

5 Rekommendationer

Allmänt för all verksamhet

För att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck ska få genomslag bör det vara könsmedvetet, baserat på multipla förståelser av hedersnormer, bidra till förändrade attityder till jämlikhet, jämställdhet och barns rättigheter både bland barn och vuxna och ta formen av både riktade insatser - vare sig det gäller utbildningar, uppföljning eller stödinsatser - mot hedersrelaterat våld och förtryck eller insatser som integreras i annan verksamhet.

Förebyggande insatser

- Säkerställ tillgången till bostäder för personer som behöver lämna hedersproblematik.
- Det kommunala flyktingmottagandet bör stärkas genom aktivt samordnande arbete avseende bostad, familjesammanföring, traumabehandling, samhällsinformation, språkundervisning, arbete, möjligheter för deltagande i samhället genom politik, idrott, intresseföreningar och annat.
- Öka kunskapen om kopplingen mellan hedersrelaterad problematik, migrationsrelaterad problematik, missbruk, psykisk sjukdom, religiöst motiverat våld och socioekonomiska förhållanden.
- Skapa möjlighet för såväl kvinnor som män och andra att aktivt delta i samhällslivet eftersom aktivt deltagande i samhällslivet är en förutsättning för motverkandet av våldsnormer och våldshandlingar.
- Arbeta med förändring av barns, ungas och vuxnas uppfattningar om mänskliga rättigheter, jämlikhet, jämställdhet och barns rättigheter.
- Utveckla metoder för förebyggande arbete med unga och familjer.
- Inför och säkra rutiner inom hälso- och sjukvård, till exempel BVC, MVC, VC, sjukvårdsmottagningar, vårdavdelningar och företagshälsovård. Ju tidigare den som lever med våld och förtryck uppmärksammas, desto större är möjligheten att bidra med stöd.
- Uppmärksamma vuxna och äldre lågutbildade kvinnors utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck och deras livssituation.
- Se över om resurserna motsvarar behoven i jourer, skyddade boenden gentemot målgrupper som i nuläget har svagt skydd, som hbtq-personer, män i alla åldrar, personer med funktionsnedsättning etc.

Fritidsverksamhet

- Öka insatserna inom idrott och kultur genom arrangemang som alla barn och unga: oavsett socioekonomisk bakgrund, kön, religion och resurser kan delta i.
- Öka kunskaperna hos personal inom fritidsområdet kring hedersproblematiken i stort och kring den ofta osynliga utsattheten även hos killar.

Kunskapsutveckling

- Utveckla och genomför kontinuerliga utbildnings- och fortbildningsinsatser till samtliga yrkesgrupper som möter hedersutsatta.
- Upprätta en kunskapsbank för *Best Practice* inom städerna.
- Kunskapsbildningen inom det sociala arbetet bör utvecklas genom samverkan och kunskapsutbyte mellan städernas praktiska verksamheter, forskning och socionomutbildningar. Skapa incitament för ömsesidigt utbyte.
- Ta vara på specialistfunktioner med olika roller som kan, a) ge bakgrundskunskap och förståelse för olika dimensioner av problematiken samt samordna och säkra innehåll i utbildning och fortbildning för yrkesverksamma; b) ge handlingsberedskap och praktisk input, både i form av utbildning och av ärendekonsultation; c) utföra utåtriktat arbete med ungdomar och vuxna i riskzonen och med manifest vålds- och förtrycksproblematik.

Lag om stöd till vissa funktionshindrade (LSS)²⁰

- Se över rutiner för LSS och utred närmare de problematiska, integritetsmässiga aspekterna av att familjemedlemmar ofta anlitas som assistenter.

Samverkan

- Samverkan behöver stärkas mellan myndigheter, kommunens offentliga och andra verksamheter och mellan kommuner.
- Samarbetsformerna mellan skola och socialtjänst bör stärkas i syfte att öka tilliten mellan skolpersonal och socialtjänstpersonal.
- Utveckla koordinering för vuxna i hedersrelaterade ärenden i stil med Islandsprojektet.
- Utveckla samverkan mellan offentliga verksamheter och föreningar samt enskilda drivande krafter i lokalområden.
- Arrangera återkommande seminarier och workshops för polis, skola, socialtjänst och hälsovård som leds av personer med djup kunskap om och legitimitet i lokalsamhället.
- Utveckla behandlingsprogram för förövare samverkan mellan socialtjänst och kriminalvård där man kan arbeta med denna och annan problematik, till exempel genom skyddstillsyn med föreskrifter.

Risk- och skyddsbedömningar

- Utveckla rutiner för risk- och skyddsbedömning, både inre/yttre i samverkan mellan polis och socialtjänst.
- Utveckla det långsiktiga stödet för dem som lever med skyddad identitet.

Skola

Ungdomar som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck söker i första hand stöd och hjälp från någon vuxen på skolan, inte från specialinstanser som arbetar specifikt med heder.

²⁰ SFS nr: 1993:387, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387

- Ge kunskap om våld en självklar plats i regelbunden fortbildning för lärare, skolsköterskor, skolkuratorer och skolläkare.
- Utveckla det våldsförebyggande arbetet inom skolan.
- Öka resurser och kompetens i elevhälsan i skolan så unga kan få hjälp och råd att hantera oro för den egna situationen och för familjen.
- Utveckla metoder för arbete med komplexa våldsfrågor där våldet i sig är i fokus utan betoning på föreställningar om våldets orsaker.
- Utveckla samverkan mellan hem och skola.

Socialtjänst

Klientarbetet

- Stärk barnperspektivet i hela utrednings- och beslutsprocessen.
- Utveckla rutiner för långsiktigt arbete under och efter placering.
- Utveckla rutiner för kedjor med stegvis ”utslussning” ur jourer och skyddade boenden. Kollektivboende kan vara en möjlighet när hotbilden trappats ner.
- Utveckla och genomför verksamhet dit barn och unga som utsätts för våld och förtryck inom familjen kan vända sig oberoende av familjens bakgrund eller problematik såsom heder, migrationsrelaterad problematik, missbruk, psykisk sjukdom, religiöst motiverat våld, eller annat.
- Upprätta långsiktiga insatser för dem som lever i eller har lämnat våldet och förtrycket, till exempel kontaktpersoner som kan fungera som stöd för den utsatta.
- Ge krisstöd till familjer vars barn har omhändertagits på grund av hedersrelaterad problematik inom familjen.
- Utveckla och genomför utbildningsprogram för att ge föräldrar de redskap de behöver för att kunna vägleda och uppfostra sina barn på ett jämställt vis och hantera konflikter, samt ge information om möjligheter till hjälp och stöd.

Organisatoriska aspekter

- Gör socialtjänsten mer tillgänglig, utåtriktad och uppsökande för att fånga upp dem som annars inte vänder sig till myndigheten.
- Socialtjänstens insatser bör kunna följas upp för att generera kunskap om deras följder.
- Utveckla rutiner för bättre återkoppling till anmälade tjänstepersoner och förbättra nyttjandet av dessa anmälares kännedom i det enskilda fallet.
- Utveckla strategier för en professionsstyrd socialtjänst som arbetar utifrån forskning och strävar efter en individuellt anpassad, professionell relation med klienter.

Städernas egen kunskapsproduktion

- Upprepa enkätundersökningen om det hedersrelaterade våldets och förtryckets omfattning vart femte år. Förbättrad version av enkäten bör utarbetas.
- Inkludera frågor om våld och förtryck enkäter som görs ofta.
- Möjliggör jämförelser mellan städer/kommuner och över tid genom att samla in data på samma systematiska sätt.
- Utveckla statistiksystemen så att relevant data kan samlas in. Framförallt bör underlagen för verksamheters statistik kunna rymma mer än antal besök och besökets art, eftersom

komplex information om faktorer som fångar besökets innehåll tillika med väsentliga bakgrundsvariabler är viktiga. Exempelvis uppger ungdomsmottagningar att de endast kan sätta en markering i det statistiska underlaget för varje besök, vilket blir missvisande då ett besök kan innehålla rådgivning om preventivmedel och sexualitet samt stödjande samtal kring komplexa våldserfarenheter.